

Zins, Henryk

Kapituła fromborska w czasach Mikołaja Kopernika

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 399-434

1959

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KAPITUŁA FROMBORSKA W CZASACH MIKOŁAJA KOPERNIKA

Kapituła warmińska została założona przez biskupa Anzelma na wzór magdeburskiej w 1260 r.¹⁾ w Braniewie przy ufundowanej tam przez niego katedrze²⁾. Niebawem, po zakończeniu wielkiego powstania ludności pruskiej z lat 1260 — 1279, kapituła została przeniesiona około 1280 r. do Fromborka, który odtąd przez długie wieki był jej siedzibą³⁾.

Od Anzelma otrzymała kapituła w dokumencie erekcyjnym prawo wolnego wyboru biskupów⁴⁾ i należy podkreślić, że poza Warmią żadna z diecezji pruskich nie uzyskała pod tym względem takiej samodzielności. To tłumaczy, dlaczego Krzyżakom nie udawało się wprowadzić na warmińską stolicę biskupią swych członków i wyjaśnia znaczną niezależność biskupstwa warmińskiego, którego — w przeciwieństwie do pozostałych diecezji pruskich — nigdy nie inkorporowano do Zakonu⁵⁾. Mielibyśmy tutaj też pewne uzasadnienie uporczywych dążeń kapituły do zachowania niezależności również po inkorporacji Prus Królewskich i Warmii do Polski w połowie XV w. i źródło trudności, na jakie Rzeczpospolita natrafiła początkowo w swych staraniach o przełamanie warmińskiego separatyzmu⁶⁾. Dopiero w wyniku kilkudziesięcioletnich starań i zabiegów, obfitujących w ostre nieraz walki i konflikty (np. sprawa Tungena), udało się Rzeczypospolitej przełamać stopniowo warmiński separatyzm i doprowadzić do ściślejszego zespolenia Warmii z Koroną oraz wprowadzić do kapituły fromborskiej żywioł polski. Walka o uzyskanie wpływu na obsadę prepozytury, zakończona pomyślnie

¹⁾ Na temat kapituły warmińskiej istnieje tylko jedna praca o charakterze monograficznym, sięgająca chronologicznie jedynie do połowy XV w., B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland im Mittelalter*, Borna-Leipzig 1911. O. H. E. Wyczawski, *Wprowadzenie do studiów w archiwach kościelnych*, Warszawa 1956, podaje bardzo skąpe dane bibliograficzne dla diecezji warmińskiej, nie cytując nawet pracy B. Pottela, a w wielu rozdziałach zupełnie pomija Warmię.

²⁾ *Preussisches Urkundenbuch*, wyd. R. Philippi i K. P. Woelky, I, 2, Königsberg 1882, nr 105, 216, 255.

³⁾ *Codex Diplomaticus Warmiensis*, wyd. K. P. Woelky i F. M. Saage, I, Mainz 1860, s. 93 — 94.

⁴⁾ Tamże, I, nr 48.

⁵⁾ V. Röhrich, *Geschichte des Fürstbistums Ermland*, Braunsberg 1925, s. 17 n.

⁶⁾ Por. B. Leśnodorski, *Dominium Warmińskie (1243 — 1569)*, Poznań 1949; F. Papee, *Kandydatura Fryderyka Jagiellończyka na biskupstwo warmińskie (1489 — 92)*, *Studia i szkice z czasów Kazimierza Jagiellończyka*, Warszawa 1907; A. Prochaska, *Tungena walki z Kazimierzem Jagiellończykiem*, *Ateneum Kapański*, 1914, nr 3; H. Schmauch, *Das staatsrechtliche Verhältnis des Ermlandes zu Polen*, *Altpreussische Forschungen*, XI, 1934; tenże, *Die kirchenpolitischen Beziehungen des Fürstbistums Ermland zu Polen*, *Z. Erml.*, XXVI, 1938. (Wykaz skrótów stosowanych w przypisach znajduje się na s. 434).

dopiero w 1518 r.⁷⁾, oraz o zdobycie wpływu na wybór biskupów warmińskich, uwieńczona powodzeniem dopiero od tzw. drugiego traktatu piotrkowskiego z 1512 r. — oto główne etapy i osiągnięcia w tym zakresie. Wybrany na prepozyta warmińskiego w 1519 r. Paweł Płotowski rozpoczął długi i nieprzerwany odtąd aż do rozbiorów szereg polskich proboszczów kapituły we Fromborku, a traktat piotrkowski z 1512 r. umożliwi dworowi polskiemu oddziaływanie na obsadę stolicy warmińskiej, co — w połączeniu z uzyskanym przez Zygmunta I prawem obsadzania kilku warmińskich kanonii — otworzy żywołowi polskiemu i wpływom polskim szerszy dostęp do Warmii, a wraz z kolonizacją mazurską umożliwi częściową polonizację tej ziemi⁸⁾.

Problemowi wzrostu wpływów polskich na Warmii z końcem XV i w pierwszej połowie XVI w., będącemu ważnym aspektem procesu zjednoczenia Pomorza Wschodniego z Polską, zamierzamy poświęcić oddzielne studium. Zadaniem niniejszej pracy jest przedstawienie organizacji kapituły fromborskiej w czasach pobytu w niej Mikołaja Kopernika, jej charakterystyka z punktu widzenia składu społecznego i narodowościowego oraz poziomu intelektualnego. Główną podstawą źródłową do przedstawienia organizacji kapituły warmińskiej w czasach Kopernika są nie wydane dotąd drukiem statuty kapitułne biskupa Ferbera z 1532 r., znane nam z dwóch odpisów, znajdujących się w Archiwum Diecezjalnym w Olsztynie⁹⁾ oraz w zbiorach Biblioteki Czartoryskich w Krakowie¹⁰⁾.

Do końca XIII w. statuty wydawał sam biskup lub kapituła, ale za zgodą biskupa. Dopiero w ciągu XIV w. wyrobił się zwyczaj, że statuty ogłaszali wspólnie kapituła i biskup. Fakt ten stwierdzają statuty z 1384 r.¹¹⁾, zatwierdzone przez papieża Bonifacego IX w 1394 r.¹²⁾. Od początku XV w. kapituła osiągnęła w tym zakresie większą samodzielność, ale tylko w drobniejszych kwestiach. W sprawach ważniejszych współdziałał biskupa był konieczny¹³⁾.

Biskup i kapituła byli najwyższymi i równymi sobie panami ziemskimi na swych terytoriach (do biskupa należały $\frac{2}{3}$, a do kapi-

⁷⁾ Por. H. Schmauch, Das Präsentationsrecht des Polenkönigs für die Frauenburger Domprobstei, Z. Erml., XXVI, 1936. Por. Matricularum Regni Poloniae Summaria, wyd. T. Wierzbowski, IV, 1, Warszawa 1910, nr 11.371. Por. L. Prowe, Nicolaus Copernicus, I, 2, Berlin 1883, s. 249. Prowe, znany obrońca niemieckości Kopernika, z żalem zauważa, że od czasu Pawła Płotowskiego aż do końca dawnej Rzeczypospolitej, żaden kanonik narodowości niemieckiej nie zasiadał na czele kapituły we Fromborku.

⁸⁾ J. Bender, Ermland's politische und nationale Stellung innerhalb Preussens an den Hauptmomenten seiner früheren Geschichte und Verfassung, Braunsberg 1972, s. 112. „Als nun bald die Reihe der Bischöfe polnischer Nationalität begann und allmählich das Domkapitel, der Herr des besonders verödeten allensteiner Gebietes, vorherrschend mit polnischen Edelleuten besetzt wurde, so erfolgte nothwendig die Umwandlung eines Theiles von Ermland in eine polnische Gegend”.

⁹⁾ ADO, II nr 7, „Statuta Ecclesiae Varmiensis”, s. 1 — 43.

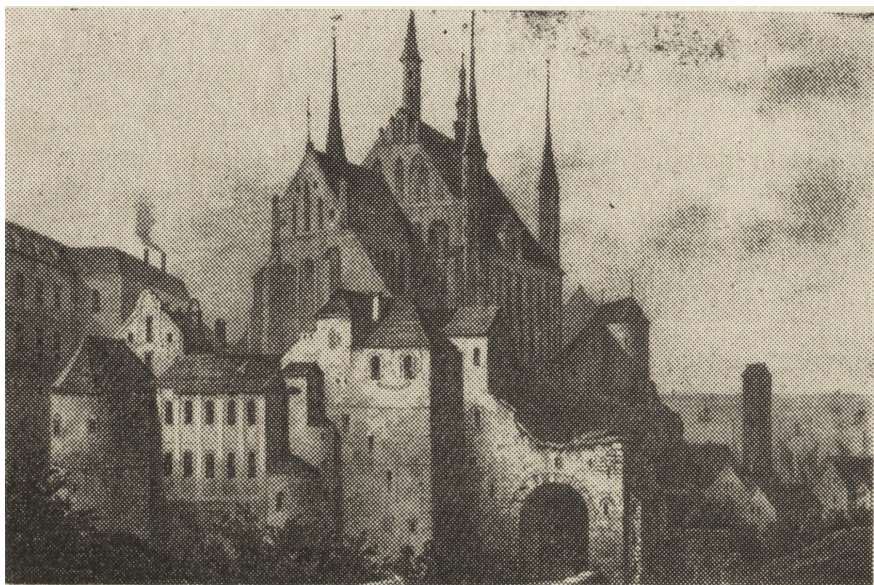
¹⁰⁾ B. Cz., rkp. 1295, fol. 342 — 425. Oba te odpisy są ze sobą zgodne. Statuty z 1532 r. nie były dotąd drukowane i jest rzeczą dziwną, że np. w Spicilegium Copernicanum, wyd. F. Hipler, Braunsberg 1873, zamieścił wydawca tekst statutów biskupa Tungena z 1489 r., a pominął bliższe wszak czasom Kopernika statuty Ferbera.

¹¹⁾ Codex Dipl. Warm., I, nr 165.

¹²⁾ Tamże, nr 280.

¹³⁾ B. Pottel, op. cit., s. 55.

tuły $\frac{1}{3}$ diecezji). Mieli w swych częściach te same prawa i przywileje. Jako zwierzchnik kościelny był oczywiście biskup najwyższą władzą w całej diecezji, a więc i w kapitule. Posiadał nad kapitułą najwyższą jurysdykcję sądową, był najwyższą instancją apelacyjną dla całej diecezji, miał wyłączne prawo wyboru archidiacona oraz obdzielania prebendą nowoprzyjętego do kapituły kanonika. Bez jego współdziałania nie mogła kapituła wydawać statutów. Na zewnątrz (np. wobec papieża) występował biskup jako zwierzchnik i przedstawiciel biskupstwa i kapituły.

Widok katedry fromborskiej od strony wschodniej. Litogr. z początku XIX w.

Pomimo to stanowisko biskupa wobec kapituły było, nawet w dziedzinie duchownej, od początku ograniczone. Przy wyborze prałatów i kanoników miał biskup taki sam udział jak i każdy kanonik (jeden głos). Zresztą jego udział w wyborach nie był konieczny, gdyż i bez niego kapituła mogła dokonać wyboru nowego kanonika. W ciągu wieków średnich kapituła wywalczyła sobie wobec biskupa coraz bardziej niezależne stanowisko, a w dziedzinie świeckiej, jako pan ziemski, stała od dawna na równi z biskupem. W stosunku do niego miała zresztą prawo tzw. konsensu¹⁴⁾ i tylko za jej zgodą mógł np. biskup w swej części diecezji nadawać ziemię.

Kanonicy wraz ze wszystkimi swymi poddanymi zostali zwolnieni spod jurysdykcji biskupa i sami, niepodzielnie, zarządzali na swoim terytorium. Biskup zachował jedynie władzę sądową w najwyższej instancji, rezygnując jednak na korzyść kapituły z pieniędzy płynących z kar sądowych. Poddanych kapituły zwolniono również od wszelkich świadczeń na rzecz biskupa z wyjątkiem tych, które służyły do obrony kraju.

¹⁴⁾ Konsens kapituły posiadał w dokumentach następującą zwykle formę: „capituli nostri Warmiensis accedente consensu”, (por. Codex Dipl. Warm., I, nr 60, 62, 70 i in.) albo „de consensu nostri capituli” (tamże, I, nr 67, 77, 85, 93, 103, 105 i in.), lub „de consilio et consensu capituli” (tamże, I, nr 56, 64, 66, 89 i in.).

Podczas gdy większość kapituł niemieckich dopiero po rozwiązaniu życia wspólnego (*vita communis*)¹⁵⁾ otrzymała prawo korporacji, kapituła warmińska od samego początku swego istnienia posiadała wszystkie cechy korporacji. Od początku posiadała prawo zgromadzenia, wybierania biskupów, prałatów i kanoników¹⁶⁾, prawo podejmowania uchwał, zawartych m.in. w statutach kapitułnych.

Nasze uwagi na temat kapituły fromborskiej w czasach Kopernika zaczniemy od analizy jej składu społecznego i narodowościowego oraz oceny jej poziomu intelektualnego.

Na wstępie od razu należy stwierdzić, że pod względem społecznym skład kapituły warmińskiej różnił się całkowicie od składu kapituł polskich tego okresu. Była to kapituła w ogromnej większości mieszczańska, a nie, jak w Koronie, szlachecka. Pod tym względem nie odnosiła się do niej konstytucja sejmu piotrkowskiego z 1496 r., która w art. 19 i 20 regulowała kwestię dopuszczenia nie szlachty do kapituł. Konstytucja ta, jak wiadomo, stała na stanowisku zasadniczego wyłączenia osób nieszlacheckiego pochodzenia z kapituł, wprowadzając jedynie wyjątek dla plebejuszy posiadających stopnie doktorskie. Według niej w kapitułach, nie mających specjalnych fundacji naukowych, mogło się znajdować jedynie 5 doktorów nieszlacheckiego stanu, a to 2 doktorów teologii, 2 prawa kanonicznego i 1 medycyny¹⁷⁾.

Nic podobnie nie widzimy na Warmii i tutaj — podobnie jak np. w kapitule wrocławskiej¹⁸⁾ — nigdzie w statutach nie ma postanowień ograniczających mieszczanom dostęp do kapituły. Tutaj, przeciwnie niż w Koronie, kanonicy rekrutowali się w tym czasie w ogromnej większości spośród mieszczaństwa, a zwłaszcza z patrycjatu gdańskiego i toruńskiego¹⁹⁾. Fakt ten wynikał ze struktury społecznej i politycznej Warmii²⁰⁾, gdzie hierarchia duchowna pod każdym względem miała przewagę nad szlachtą. Biskupstwo warmińskie i jego kanonie zapewniały królom polskim jedną z nielicznych w ówczesnych warunkach możliwość wynagradzania synów mieszczańskich wyższymi stanowiskami duchownymi. Podkreśli ten moment poseł kapituły fromborskiej i jej kanonik, znany humanista, Eustachy Knobelsdorff, wyrzucając kanclerzowi Maciejowskiemu, że

¹⁵⁾ Por. P. Hinschius, *Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, II, Berlin 1878, s. 124.

¹⁶⁾ *Codex Dipl. Warm.*, I, 2, nr 355.

¹⁷⁾ Por. St. Zachorowski, *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich*, Kraków 1912, s. 126.

¹⁸⁾ Por. G. Zimmermann, *Das Breslauer Domkapitel im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation (1500—1600)*, Weimar 1938, s. 25, 77—78. W Niemczech od XIII w. pojawiły się przepisy, mówiące, by kanonik był pochodzenia szlacheckiego, albo posiadał dyplom naukowy. Por. A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter*, Leipzig, 1907, s. 53.

¹⁹⁾ Podobnie rzecz się miała w kapitule dobromiejskiej z tą różnicą, że jej kanonicy nie pochodzili raczej z patrycjatu wielkich miast pruskich, lecz z kupieckich i rzemieślniczych rodzin drobnych miast warmińskich. Por. A. Birch-Hirschfeld, *Geschichte des Kollegiatstiftes in Guttstadt 1341—1811*, Z. Erml., XXIV, 1931, s. 361.

²⁰⁾ Por. H. Zins, *Położenie ludności chłopskiej na Warmii w pierwszej połowie XVI w.*, *Kwartalnik Historyczny*, LXII, 1955, z. 4—5.

nie ma mowy o godnościach dla Prusaków w Koronie: „Słyszę o poselstwach, słyszę o pracach, ciężarów to nazwy nie zaszczytów, gdy zaś zaiste jeden i drugi (Dantyszek i Czema — H. Z.) bardziej od wielu Polaków (tzn. Polaków z Korony — H. Z.) utrudzili się dla tego sławnego Królestwa, to jednak Dantyszek zaledwie probostwo otrzymać mógł w Polsce, a gdy należało nagrody udzielić za jego pracę, wysłany został do Prus”²¹⁾.

Supremacja mieszczan w kapitule fromborskiej wywołała niezadowolone szlachty pruskiej, która 17 stycznia 1537 r. w złożonych na sejmie w Krakowie *gravaminach* protestowała przeciwko wyborowi Jana Dantyszka na koadiutora warmińskiego, skarżąc się królowi, że wszystkie prawie kanonie warmińskie i chełmińskie znajdowały się w rękach plebejuszy²²⁾.

Zobaczmy szczegółowo, jak przedstawiał się skład socjalny kapituły fromborskiej w latach 1512 i 1523²³⁾, w czasie elekcji Fabiana Luzjańskiego i Maurycego Ferbera, dla których to lat dysponujemy pełnymi materiałami.

W chwili wyboru Fabiana na biskupa w 1512 r. na ogólną liczbę 15 ówczesnych kanoników tylko 3 pochodziło ze szlachty, a mianowicie: Fabian Luzjański, Andrzej v. Cletz i Jerzy v. Delau. Wszyscy pozostali, w liczbie 12, wywodzili się z mieszczaństwa, zwłaszcza z patrycjatu Gdańska, Torunia i Królewca. Z Gdańska pochodziło 5 kanoników: Tiedemann Giese, Wojciech Bischoff, Krzysztof Suchten, Maurycy Ferber i Baltazar Stockfisch. Z Torunia 4 kanoników: Mikołaj Kopernik, Andrzej Kopernik, Jan Crapitz (lub Chrapicki) i Henryk Snellenberg. Z Królewca był Jan Sculteti, z Lęborka Bernard Sculteti, z Reszla Michał Sanderi.

W elekcji z 1523 r. przewaga mieszczan, a wśród nich gdańszczan, uwidaczniała się jeszcze bardziej. Na 16 kanoników tylko 2 wywodziło się ze szlachty, a to: Paweł Płotowski i Achacy von der Trenck. Wśród 14 mieszczan aż 8 pochodziło z Gdańska (Maurycy Ferber, Jan Ferber, Eberhard Ferber, Tiedemann Giese, Wojciech Bischoff, Leonard Niederhoff, Jan Zimmermann i Aleksander Sculteti), 3 z Torunia (Mikołaj Kopernik, Jan Crapitz i Henryk Snellenberg), 2 z Elbląga (Achacy Freundt i Szymon Hass), 1 z Królewca (Jan Sculteti) i 1 z Reszla (Michał Sanderi)²⁴⁾.

Obok stwierdzenia supremacji mieszczan, a wśród nich synów patrycjatu gdańskiego, jeszcze inny wniosek nasuwa się z analizy wykazów kanoników fromborskich, biorących udział w elekcjach biskupich w latach 1512 i 1523. Rzuca się w oczy dobrze znane w epoce Renesansu i z innych terenów zjawisko *nepotyzmu*, występowania całych grup kanoników, związanych ze sobą bliskimi więzami pokrewieństwa. Obok 4 Ferberów (biskup Maurycy i trzech jego bratanków: Eberhard, Jan i Maurycy) znajdował się wówczas w kapitule blisko z nimi spokrewniony Tiedemann Giese, którego

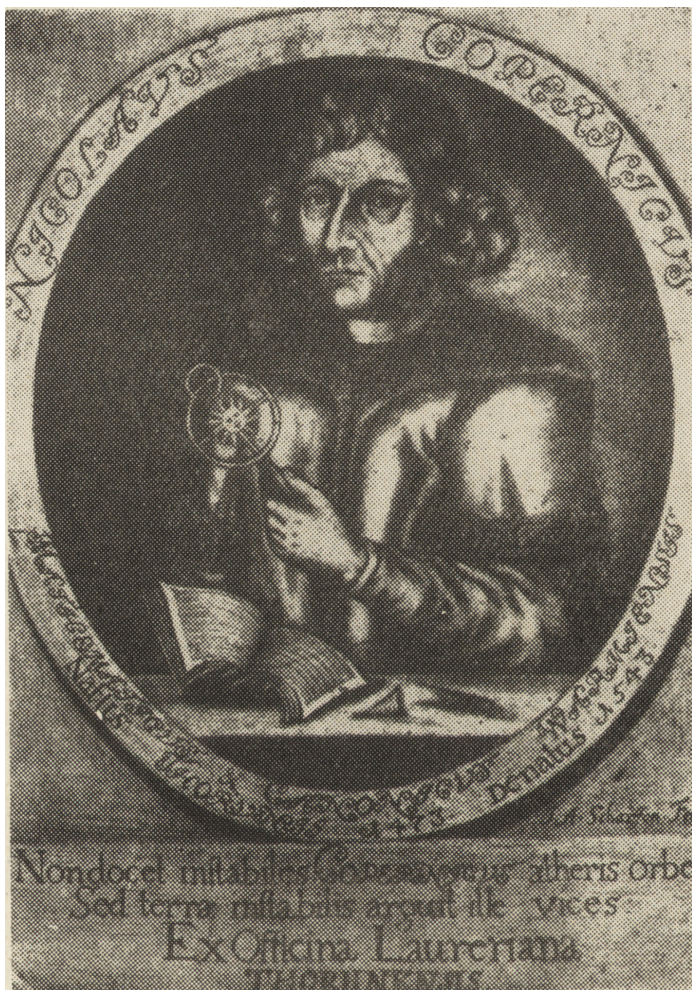
²¹⁾ F. Hipler, Die ermländische Bischofswahl vom Jahre 1549, Z. Erml., XI, s. 71, 79. Por. B. Leśnodorski, op. cit., s. 68.

²²⁾ G. Lengnich, Geschichte der preussischen Lande königlich-polnischen Antheils, I, Danzig 1722, Documenta, nr 73.

²³⁾ ADO, 1a, Acta capituli.

²⁴⁾ H. Schmauch, Die kirchenpolitischen, s. 282, sądzi, że Sanderi pochodził z Reszla. Suma kanoników wymienionych wyżej wynosi 17, a nie 16, gdyż Płotowski nie miał, jak się zdaje, jeszcze wówczas kanonikatu fromborskiego.

matka, Elżbieta, córka ciotki biskupa Nale Ferber i rajcy gdańskiego Tiedemanna Langenbecka, poślubiła burmistrza gdańskiego, Alberta Giese²⁵⁾. Drugim, blisko spokrewnionym z Ferberami, kanonikiem był Jan Zimmermann, siostrzeniec biskupa Ferbera, syn burmistrza gdańskiego, Macieja Zimmermanna, i siostry biskupa, Doroty Ferber²⁶⁾. Spowinowaceni dalej byli Ferberzy z Mikołajem Kopernikiem. Dalsze więzy krwi występują pomiędzy Krzysztofem i Aleksandrem Suchtenami, między Aleksandrem Sculteti a Aleksandrem Suchtenem, między Tiedemannem Giese a Wojciechem Bischoffem, oraz między Kopernikiem a Janem i Rafałem Konopackimi.

Mikołaj Kopernik

²⁵⁾ WAP, Gd., 300 Ll nr 28, s. 13. Zob. H. Zins, Nieznany testament biskupa warmińskiego Maurycego Ferbera, Rocznik Olsztyński, I, 1958, s. 228.

²⁶⁾ Por. H. Zins, Ród Ferberów i jego rola w dziejach Gdańska w XV i XVI w., Lublin 1951, s. 12.

Wspólna przynależność klasowa, wspólne interesy i więzy krwi sprawiły, że kanonicy fromborscy tworzyli ciało solidarne i zwarte, łączące lokalny patriotyzm pruskich mieszczan z zainteresowaniem dla ogólnych problemów polityki Korony i kościoła, widzianych często, zwłaszcza przed rokiem 1512, dość partykularnie, z punktu widzenia Prus i Warmii.

Na pewien partykularyzm polityki kapituły, szczególnie przed uzyskaniem przez Rzeczpospolitą wpływu na obsadę prepozytury, wpłynął niewątpliwie zarówno skład klasowy kapituły, jak i jej struktura narodowościowa — hegemonia żywiołu pruskiego w niewielkim na ogół stopniu spolonizowanego.

Na innym miejscu wspominamy o staraniach dworu polskiego o wprowadzenie do kapituły warmińskiej pewnej liczby kanoników, wywodzących się z Korony, o wprowadzenie żywiołu polskiego. W omawianym okresie istotnie pojawia się we Fromborku kilku polskich kanoników, ludzi pochodzących z polskich rodzin, bądź wychowanych tylko i przesiąkniętych kulturą polską, oddanych całym nieraz życiem w służbie polskiej, a przez separatystów warmińskich uważanych za „obcych”, gdyż przychodzili na Warmię z Korony.

Nie był za takiego uważany przez nich nasz wielki astronom, Mikołaj Kopernik, siostrzeniec biskupa warmińskiego, Łukasza Waczenrode, torunianin, a więc indygena pruski, zasiedziały od dawna w kapitule.

Inaczej rzecz się miała z Janem Dantyszkiem, który był wprowadzie również indygeną, ale będąc silnie związanym z kulturą polską i polskim dworem, uważany był za Polaka z Korony i stąd jego kandydatura na koadiutorię warmińską napotkała, mimo bardzo silnego poparcia królowej Bony, podkanclerzego Piotra Tomickiego i innych polskich senatorów, na opór kapituły.

Nie był też popularny we Fromborku pierwszy polski prepozyt kapituły, Paweł Płotowski herbu Lubicz, sekretarz Krzysztofa Szydłowieckiego²⁷⁾ i Zygmunta I²⁸⁾, rezydujący więcej w Krakowie niż we Fromborku. Bezskutecznie przez szereg lat zabiegał on o chełmiński i warmiński stolec biskupi. Niepowodzenia Płotowskiego w tej mierze charakteryzują niechętnie wobec niego nastroje w kapitule.

Z pruskiej, ale spolonizowanej rodziny wywodził się inny ówczesny kanonik fromborski, Jan Crapitz. Pochodził on z Torunia²⁹⁾ z pruskiej rodziny Crapitz lub Krapitz, która z końcem XV w. spolszczyła swoje nazwisko na Chrapicki, używając czasem nadal — jak w wypadku naszego kanonika — starej formy Crapitz³⁰⁾. Jan Crapitz był kanonikiem fromborskim od 1506 r.³¹⁾, a w latach 1519 — 1520 pełnił obowiązki administratora kapitulnego³²⁾. Zmarł w 1526 r. Był on spokrewniony z biskupem chełmińskim, Mikołajem Chrapickim herbu Rola, znanym przeciwnikiem Krzyżaków i zaufanym biskupa Łukasza Waczenrode³³⁾.

²⁷⁾ Por. J. Kieszkowski, Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki Zygmuntońskich czasów, Poznań 1912, I, s. 273, II, s. 593 — 594.

²⁸⁾ A. Tom., XV, s. 723.

²⁹⁾ L. Prowe, op. cit., I, 1, s. 210.

³⁰⁾ A. Tom., XIV, s. 210.

³¹⁾ Das Anniversarienbuch der Vikarien von 1521, wyd. K. P. Woelky, Scriptorum rerum Warmiensium, I, s. 242.

³²⁾ L. Prowe, op. cit., I, 2, s. 78.

³³⁾ Por. artykuł o nim w Polskim Słowniku Biograficznym, III, s. 435 pióra A. Mańkowskiego.

W latach trzydziestych XVI w. pojawiło się w kapitule we Fromborku trzech dalszych kanoników polskich: Wojciech Kijowski, Jan i Rafał Konopaccy. Wojciech Kijowski (albo Kijewski) herbu Ogończyk, kanonik kujawski i krakowski³⁴), wychowanek uniwersytetu krakowskiego³⁵) i sekretarz Piotra Tomickiego, uzyskał kanonikat warmiński pod koniec 1530 r.³⁶) dzięki silnemu poparciu podkanclerzego. Nie znał nawet języka niemieckiego i — jak wynika z jego listu do Jana Dantyszka z 10 kwietnia 1533 r. — zamierzał dopiero zabrać się do jego nauki „nie dla kariery, lecz by doskonalić się w rzeczach ludzkich”³⁷).

W latach trzydziestych spotykamy też we Fromborku braci Konopackich, Jana i Rafała, synów wojewody pomorskiego, Jerzego Konopackiego³⁸), krewnych Mikołaja Kopernika (ich babka i matka wielkiego astronoma pochodziły z rodu Waczenrode)³⁹). Jan Konopacki studiował w Lipsku⁴⁰) i był służebnikiem podkanclerzego Tomickiego⁴¹). Do kapituły warmińskiej należał od 1533 r. Brat jego, Rafał, otrzymał kanonikat fromborski przy poparciu Mikołaja Kopernika po śmierci Feliksa Reicha w 1539 r.⁴²). Porzucił on rychło stan duchowny i został kasztelanem elbląskim.

W 1538 r. pojawił się w kapitule we Fromborku Stanisław Hozjusz, którego działalność przypada jednak na okres późniejszy.

Do grupy kanoników warmińskich, blisko związanych z dworem i kulturą polską, należał też syn burmistrza gdańskiego, Eberharda Ferbera, i bratanek biskupa Maurycego, Jan Ferber. Uczył się on w szkole katedralnej we Włocławku, a następnie studiował w Krakowie⁴³), Lipsku i Rzymie. Od 1515 r. był kanonikiem fromborskim, w latach 1522—1530 dziekanem kapituły warmińskiej, posiadał probostwo elbląskie i gdańskie, a przez wiele lat jako sekretarz Zygmunta I przebywał na dworze królewskim w Krakowie⁴⁴).

Blisko związany z dworem polskim był też wychowanek uniwersytetu krakowskiego⁴⁵), lekarz obu ostatnich Jagiellonów, Jan Benedykt Solfa. Ten ulubieniec Piotra Tomickiego, protegowany podkanclerzego Samuela Maciejowskiego i hetmana Jana Tarnowskiego, przyjaciel Jana Dantyszka, posiadał cały szereg kanonii (wileńska, warszawska, krakowska, sandomierska, głogowska, włocławska), a wśród

³⁴) L. Łętowski, Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich, III, Kraków 1853, s. 128.

³⁵) H. Barycz, Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu, Kraków 1935, s. 197.

³⁶) A. Tom., XI, s. 271 n., XII, s. 55, 56, 152, 172 oraz ADO, A 1, fol. 251.

³⁷) A. Tom., XV, s. 271.

³⁸) Tamże, XV, s. 614.

³⁹) L. Birkenmajer, Nicolaus Copernicus und der deutsche Ritterorden, Kraków 1937, s. 12.

⁴⁰) M. Perlbach, Prussia scholastica. Die Ost- und Westpreussen auf den mittelalterlichen Universitäten, Braunsberg 1895, s. 103.

⁴¹) A. Tom., XV, s. 75, 251.

⁴²) I. Polkowski, Żywot Mikołaja Kopernika, Gniezno 1873, s. 217. W. Pościecha podaje, że kanonikat otrzymał on w 1537 r. Por. A. Tom., XV, s. 614.

⁴³) Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis, wyd. A. Chmiel, II, Kraków 1892, s. 197.

⁴⁴) Por. A. Eichhorn, Die Prälaten des ermländischen Domcapitels, Z. Erml., III, 1866, s. 358 oraz WAP, Gd., 300 nr 31b., s. 66.

⁴⁵) Album Studiosorum, II, s. 96 oraz Liber diligentiarum, I, s. 496.

nich i warmińską ⁴⁶⁾). Nie licząc sporadycznych wizyt, nie rezydował on jednak na Warmii, a przebywał jako lekarz nadworny przy boku króla polskiego.

Cechą szczególną kapituły fromborskiej był wysoki poziom intelektualny jej członków, fakt posiadania przez ogromną ich większość stopni naukowych, uzyskanych na różnych uniwersytetach europejskich. Nie było to dopiero zjawisko epoki Renesansu i określenie J. Retyka, który nazwał kapitułę fromborską „kollegium uczonych mężów” ⁴⁷⁾, można odnieść i do czasów dawniejszych. Od wymienionego pod rokiem 1280 w źródłach pierwszego kanonika fromborskiego ze stopniem naukowym („magister Arnoldus physicus”) ⁴⁸⁾ przez kapitułę we Fromborku przewinęło się wielu uczonych i pisarzy o głośnych nieraz nazwiskach, jak np. magister Tylo, czternastowieczny autor poetyckiej parafrazy księgi Hioba („Das buchel von den siben ingesigeln”), czy Jan Plastwich, dziekan warmiński z lat 1442 — 1464, doktor dekretów, wychowanek Akademii Krakowskiej, autor pierwszej warmińskiej kroniki („De vitis episcoporum Warmiensium”). W pierwszej połowie XVI w. pojawi się w kapitule warmińskiej cała plejada wybitnych uczonych, pisarzy i poetów, z Mikołajem Kopernikiem, Janem Dantyszkim, Tiedemannem Giese, Bernardem i Janem Sculteti na czele.

Znaczną liczbę wykształconych kanoników zawdzięczała kapituła fromborska już statutom biskupa Hermana z 1343 r., które orzekły, iż każdy kanonik, przebywający na studiach, uważany był za rezydującego, tzn. zatrzymywał przez cały okres nauki dochody ze swych prebend ⁴⁹⁾. Dobroczynny ten przepis rozszerzył w 1384 r. biskup Henryk zarządzając, by każdy nowoprzyjęty do kapituły kanonik był wysyłany na trzyletnie studia uniwersyteckie. W czasie trwania nauki otrzymywał on nie tylko wszystkie dochody, ale ponadto dostawał roczny dodatek w wysokości 15 grzywien ⁵⁰⁾. W XV w. sprawę studiów kanoników regulowały statuty biskupa Mikołaja Tungena, które powtarzały dotychczasowe w tej mierze przepisy, określając ponadto kierunki studiów, na które mógł się kanonik udać po rocznej rezydencji. Była tam mowa o medycynie, teologii i prawie.

Sprawą studiów kanoników zajęły się też obszernie, uzupełniając dotychczasowe w tym zakresie zarządzenia, statuty kapitułne z 1532 r. W art. 27 znajdujemy w nich przepis mówiący, że kanonik, który nie przekroczył jeszcze 40 roku życia i nie otrzymał dotąd żadnego stopnia naukowego, winien, po rocznej rezydencji w kapitule, udać się na trzyletnie studia teologiczne, prawnicze lub sztuk wyzwolonych, pod warunkiem, że będzie studiować rzetelnie i bez żadnych przerw. Na zmianę uczelni zezwalały statuty jedynie w razie wojny, zarazy, czy głodu, panujących w miejscu studiów. Przez cały czas trwania nauki pobierał kanonik wszystkie swe dochody. Tracił do nich prawo jedynie wówczas, jeśli opuścił uniwersytet bez ważnej przyczyny. Po powrocie ze studiów winien był przedstawić kapitule oryginalny

⁴⁶⁾ Por. L. A. Birkenmajer, Mikołaj Kopernik. Część pierwsza. Studia nad pracami Kopernika oraz materiały biograficzne, Kraków 1900, s. 482 — 483.

⁴⁷⁾ Por. F. Hipler, Bibliotheca Warmiensis oder Literaturgeschichte des Bisthums Ermland, Monumenta Historiae Warmiensis, IV, 1872, s. 99.

⁴⁸⁾ Codex Dipl. Warm., I, nr 54.

⁴⁹⁾ Tamże, II, nr 33.

⁵⁰⁾ Tamże, III, nr 165. W podobny sposób regulowały sprawę studiów kanoników statuty kapituły wrocławskiej. Por. G. Zimmermann, op. cit., s. 54 — 58.

dyplom, opatrzony pieczęcią rektora i potwierdzić jego autentyczność przysięgą. Po upływie 3 lat nienagannej pracy w kapitule mógł się kanonik ponownie ubiegać o pozwolenie na dalsze studia⁵¹⁾. Statuty Ferbera z 1532 r., poza bardziej szczegółowym określeniem sprawy studiów, rozszerzyły zakres kierunków o sztuki wyzwolone.

Jeśli chodzi o frekwencję na poszczególnych uniwersytetach, to do XV w. większość kanoników fromborskich studiowała w Bolonii, Paryżu i Wiedniu⁵²⁾, w XV w. w uniwersytecie krakowskim⁵³⁾, a na początku wieku XVI w Krakowie i Lipsku⁵⁴⁾. Warmiacy, wyjeżdżający na studia do Lipska, składali od 1526 r. przysięgę⁵⁵⁾, w której ślubowali unikać nauki Lutra i trwać wiernie przy religii katolickiej.

Z analizy życiorysów przebadanych przez nas kanoników⁵⁶⁾, którzy przewinęli się przez kapitułę fromborską w latach około 1512 — ok. 1537, okazuje się, że na 32 kanoników aż 25 miało studia wyższe.

Najliczniej studiowali kanonicy fromborscy w tym czasie w Krakowie (11 osób), poza tym w Lipsku (9), Bolonii (7), Padwie (5), Rzymie (4), Kolonii (4), Frankfurcie (3). Tylko dwóch studiowało w Wiedniu, a po jednym w Gryfii, Sienie, Ferrarze, Heidelbergu, Ingolstadt i Louvain⁵⁷⁾. Cyfry te nie są zupełnie ścisłe, gdyż w kilku wypadkach nie udało się nam dokładnie stwierdzić miejsca studiów kanonika. Humanistycznym zwyczajem studiowano zwykle w kilku uczelniach, nie zawsze łatwych do ustalenia. W każdym jednak razie nawet drobne modyfikacje naszego zestawienia nie zmieniłyby stwierdzonej przewagi Krakowa oraz Lipska jako dwóch uczelni, do których najchętniej ściągali na studia kanonicy warmińscy.

W Krakowie odbywali naukę: Mikołaj Kopernik. Jan Dantyszek, Jan Ferber, Achacy Freundt, Leonard Niederhoff, Bernard Sculteti, Henryk Snellenberg, Jan Benedykt Solfa, Wojciech Kijowski, Krzysztof Suchten i Stanisław Hozjusz. W Lipsku studiowali: Wojciech Bischoff, Andrzej Cletz, Maurycy Ferber (bratanek biskupa),

⁵¹⁾ ADO, II nr 7, fol. 8 oraz B. Cz., rkp. 1295, fol. 376 — 377.

⁵²⁾ M. Perlbach, op. cit., s. 193 n.

⁵³⁾ Por. A. Karbowski, *Studia statystyczne z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1433/4 — 1509/10*, Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, XII, 1910, s. 66.

⁵⁴⁾ H. Freytag, *Die Beziehungen der Universität Leipzig zu Preussen*, ZWG, 44, 1902, s. 85.

⁵⁵⁾ ADO, Ia. „Juramentum scholaris ad Lipsensae studium praesentandi”. A oto tekst tej ciekawej przysięgi: „Ich N. swere zu Gott dem Almechtigen das ich auff iczt dise stunde des Martini Lutheri oder sunst yrkeyner anderen secten oder keczereien, wie vmer die mogen namen haben oder deren Anhang vnd nachfolgern glaube, lere, religion, profession, schryfften, noch buchern nicht zugethan, holt oder anhengig bin, oder die vor recht vnd gutt achte, oder hernachmals zu ewigen zeitten ye sein oder achten wyl. Sunder vyll mher darvor mich alweg, auch in allen stellen vnd ortern hutten, die neyden und meiden, vnd allein im alten rechten Catholischen algemeynen glauben, lere, religion, bekentniss, vnderweisung, gebrauch, vnde insaczungen, welche die heylige algemeine Romische kirche, der Apostolische bepstliche still daselbst, vnd ein wirdiges Capitell zur Frauenburgk meyne Erbherren bekennen, leren vnd brauchen, auch von vyl hundert Jaren her stets einhellig bekant, gelartt vnd gehalten haben, mein leben lang bleyben vorharren vnd die selbige Catholische religion allein vor recht vnd warhafftig bekennen vnd halten will”.

⁵⁶⁾ Zob. dołączone na końcu tej pracy dane biograficzne i źródłowe o ówczesnych kanonikach fromborskich.

⁵⁷⁾ Z materiałów zebranych przez G. Zimmermanna, op. cit., s. 66 — 70 wynika, że przewaga Krakowa i Lipska była również wyraźna w studiach kanoników wrocławskich w XVI w.

Jan Ferber, Achacy Freundt, Tiedemann Giese, Jan Konopacki, Leonard Niederhoff i Krzysztof Suchten. Inni — z biskupem Luzjańskim i biskupem Ferberem na czele — jeździli do Włoch i krajów niemieckich. Nie notujemy natomiast podróży naukowych do Anglii i Francji. Doktoraty zaś uzyskali: Wojciech Bischoff, Jan Dantyszek, Maurycy Ferber, Achacy Freundt, Mikołaj Kopernik, Michał Sanderi, Aleksander Sculteti, Bernard Sculteti, Jan Benedykt Solfa, Aleksander Suchten i Stanisław Hozjusz.

Jest rzeczą charakterystyczną, że wśród 7 kanoników fromborskich, nie posiadających studiów wyższych, znajduje się 3 szlachciców: Paweł Płotowski, Rafał Konopacki i Achacy von der Trenck⁵⁸). Zaznaczyłby się więc i tutaj znany w Polsce od ok. drugiej ćwierci XVI w. fakt stronienia szlachty od studiów (ze względu na przywileje klasowe, które i tak zapewniały jej wyższe godności).

Liczne w czasach Kopernika kontakty naukowe, kościelne i dyplomatyczne Warmii z Europą Zachodnią odegrały doniosłą rolę w życiu umysłowym biskupstwa i przyczyniły się do dotarcia tam idei humanistycznych⁵⁹). Czynnikiem, który do pewnego stopnia utrudniał penetrację humanizmu na Warmię, był fakt, że prąd ten docierał tam nieraz w postaci zmieszanej z luteranizmem i stąd nabrał nieufnie walczącego energicznie z Reformacją biskupa Ferbera. Mimo wszystko jednak, w trzecim i czwartym dziesiątku XVI w. humanizm zdobył sobie pewien grunt na Warmii wśród najwyższych duchownych dostojników, we Fromborku, Lidzbarku i w Elblągu⁶⁰). Szczególny wyraz znalazł humanizm w pismach Jana Dantyszka, Mikołaja Kopernika i Tiedemanna Giese, chociaż oddani mu też byli niektórzy mniej znani kanonicy, jak Jan Sculteti⁶¹), poeta, niegdyś profesor i rektor w Heidelbergu⁶²), a dalej uczyony i poeta łaciński, Aleksander Suchten⁶³), oraz Krzysztof Suchten⁶⁴), autor epigramów i wykładowca literatury starożytnej w Lipsku, panegirysta Zygmunta I, sławiący polskie zwycięstwo pod Orszą.

Oczywiście nie wszyscy kanonicy wracali z Włoch czy Krakowa do Fromborka przesiąknięci nowym duchem humanistycznym. Wielu jechało do słonecznej Italii już w starszym wieku lub po odbyciu nauki sztuk wyzwolonych już wcześniej, w małym stopniu jeszcze przesiąkniętych humanizmem uczelniach niemieckich, a przecież przede wszystkim sztuki wyzwolone stanowiły główną dziedzinę oddziaływania humanistycznego. Większość kanoników fromborskich, udając się do Włoch dla zdobycia raczej solidnej wiedzy fachowej, medycznej w Padwie czy Ferrarze, prawniczej w Bolonii lub dla odbycia praktyki dyplomatycznej i prawniczej w Kurii Rzymskiej, zdawała się być raczej obojętna dla nowych prądów, w każdym razie nie dała dowodów swej sympatii dla nich. Brak było zresztą na Warmii jakiegoś ośrodka, który by rozwijał nową naukę i nią promieniował, brak było ośrodków wydawniczych. W sumie Warmia nie

⁵⁸) Co do Trencka wysunął F. Hipler, *Bibliotheca Warmiensis*, s. 289 przypuszczenie, że mógł studiować on prawo.

⁵⁹) Por. H. Freytag, *Der preussische Humanismus bis 1550*, ZWG, 47, 1904.

⁶⁰) Por. A. Reusch, *Wilhelm Gnapheus, Gymn. Program*, I, II, Elbing 1868, 1877; E. Carstenn, *Geschichte der Hansestadt Elbing, Elbing 1937*, s. 312.

⁶¹) F. Hipler, *Bibliotheca Warmiensis*, s. 110.

⁶²) *Spicilegium Copernicanum*, s. 334.

⁶³) P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, II, Danzig 1918, s. 182.

⁶⁴) H. Freytag, *Der Preussische Humanismus*, s. 47.

stała się w tym okresie żadną silniejszą ostoją humanizmu, a nieliczni oddani mu kanonicy fromborscy tworzyli właściwie w samotności, bez możliwości szerszej wymiany myśli, chyba że sięgali listownie — jak Kopernik czy Giese (korespondent Erazma z Rotterdamu)⁶⁵⁾ — do większych ośrodków nowej nauki i do jej wybitniejszych przedstawicieli w Polsce, we Włoszech czy w Niemczech. Zresztą niektórzy z humanistycznych kanoników warmińskich interesującego nas okresu niewiele przebywali we Fromborku, toteż trudno mówić o ich oddziaływaniu na środowisko warmińskie. Jan Dantyszek np. dopiero później, jako biskup warmiński, bliżej zwiąże się z tym terenem, a wspomniany wyżej humanista, Krzysztof Suchten, dopiero na 3 lata przed śmiercią osiadł właściwie na Warmii, ciężko schorowany i mało już aktywny. Natomiast założone w 1535 r. w Elblągu gimnazjum stało się dzięki swemu pierwszemu rektorowi, holenderskiemu różnowiercy i humaniście, Wilhelmowi Gnapheusowi, pewnym centrum nowej myśli, ale na Warmię w tym okresie raczej nie oddziałało, zwalczane — ze względów religijnych — przez biskupa Ferbera⁶⁶⁾.

Po rozważaniach na temat składu społecznego i narodowościowego oraz poziomu intelektualnego kanoników we Fromborku przyjrzymy się z kolei o r g a n i z a c j i k a p i t u ł y.

W momencie erekcji kapituła fromborska została wyposażona przez biskupa Anzelma w 16 prebend dla 16 kanoników, a wśród nich 5 prałatów: prepozyta, dziekana, kantora, kustosza i scholastyka⁶⁷⁾. Biskup Anzelm przewidywał powiększenie liczby prebend do 24 w wypadku, gdyby dochody, płynące z przydzielonej kapituły ziemi, na to pozwoliły. Nie licząc przejściowej próby powiększenia w XIV w. liczby kanonii do 24 (przez dodanie 8 „prebendae minores”), kapituła fromborska liczyła zawsze 16 prebend i tyleż ich miała w interesującym nas okresie. Jeśli zaś chodzi o liczbę prałatur, to istniejąca początkowo piąta prałatura, scholastyka, zniknęła w XIV w. i odąd widzimy w kapitule tylko 4 prałatów: prepozyta, dziekana, kantora i kustosza.

Dokument erekcyjny kapituły fromborskiej stwierdzał, że opróżnioną kanonię obsadza biskup wraz z kapitułą⁶⁸⁾. Dokładniej sprawę tę normował dokument z 1288 r.⁶⁹⁾ Nowego kanonika wybierali wszyscy obecni w kapitule kanonicy razem z biskupem, który miał tylko jeden głos. Pierwotnie więc biskup i kapituła posiadali nieograniczone prawo wyboru. Prawo wolnego wyboru było jednak poważnie ograniczone przez papieską prowizję. W całym kościele aż do połowy XV w. wyraźnie przeważała prowizja

⁶⁵⁾ Por. A. Bludau, Tiedemann Gieses Schrift „De regno Christi”, Z. Erml., XXIII, 1929.

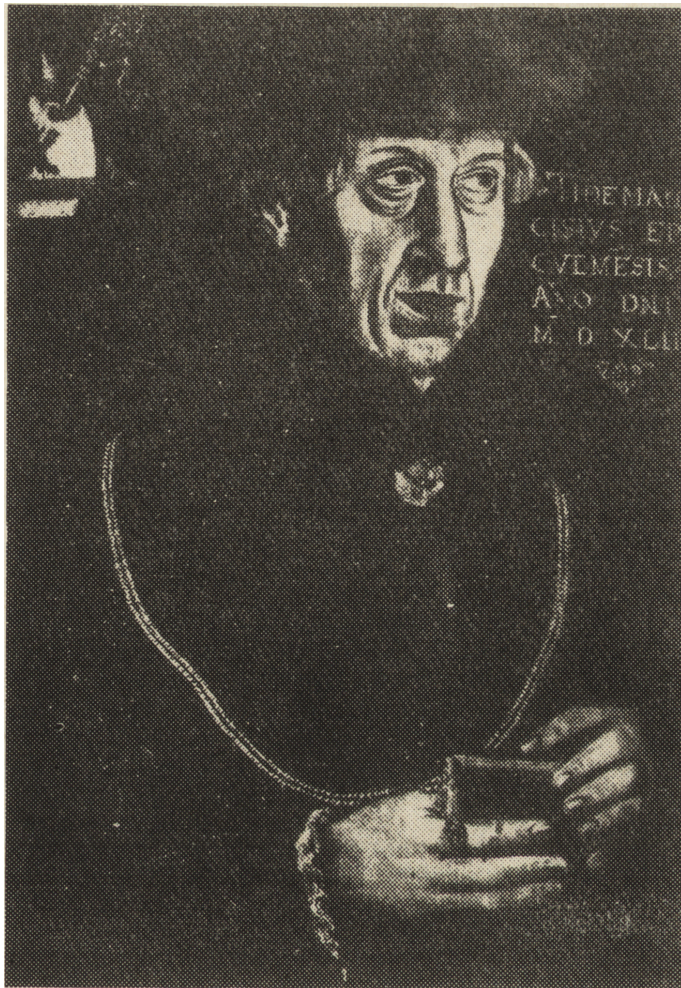
⁶⁶⁾ E. Carstenn, op. cit., s. 312 n.

⁶⁷⁾ Preussisches Urkundenbuch, I, 2, nr 105, 355, 372. Dla porównania podajemy w przybliżeniu wielkość kilku kapituł polskich: krakowska — 36 kanonii, gnieźnieńska — 30, poznańska — 30, włocławska — 25 (na początku XVI w. tylko 19), plocka — 19, chełmińska — 15 (a w XVI w. tylko ok. 4). Por. St. Zachurowski, op. cit., s. 87 — 88; St. Librowski, Kapituła katedralna włocławska. Zarys dziejów i organizacji, Warszawa 1949, s. 26 — 27; A. Mańkowski, Kapituła katedralna chełmińska 1466 — 1821, Zapiski Tow. Nauk. w Toruniu, V, 1921, s. 75 — 76. Ilość prałatur wynosiła wszędzie ok. 6. Kapituła wrocławska miała na początku XVI w. 38 kanoników, w tym 7 prałatów. Por. G. Zimmermann, op. cit., s. 7 — 9.

⁶⁸⁾ Preussisches Urkundenbuch, I, 2, nr 105.

⁶⁹⁾ Tamże I, 2, nr 528.

papieska nad biskupią i dopiero bulle Mikołaja V przyznały biskupom i kapitułom prawo obsadzania w większym zakresie kanonii, opróżnionych w miesiącach parzystych⁷⁰). Trzeba do tego jeszcze dodać wpływ królów, który do końca XV w. nie nabrał charakteru prawa i polegał na papieskich przywilejach nadawanych monarchom. W stosunku do Warmii dopiero od czasów Zygmunta I królowie

Tiedemann Giese, kanonik fromborski, później biskup chełmiński i warmiński

polscy uzyskali ten przywilej. Kapituła fromborska usilnie broniła się przed prowizją papieską oraz ingerencją Zakonu, a następnie królów polskich. Gdy np. Mikołaj V idąc na rękę w. mistrzowi Konradowi von Erlichshausen przyznał w latach 1447 i 1448 w. mistrzowi i jego

⁷⁰) Por. St. Zachorowski, op. cit., s. 209; St. Brzeziński, O konkordatach Stolicy Apostolskiej z Polską w XVI wieku, Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny, seria II, t. V, Kraków 1894, s. 269 n.; J. Korytkowski, Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej, I, Gniezno 1883, s. 339.

następcom prawo obsadzania w kapitule warmińskiej dwóch kanonikatów rycerzami zakonnymi, biskup i kapituła stanowczo przeciwstawili się tej ingerencji i rozpoczęli w 1453 r. proces w Rzymie, zakończony odwołaniem bulli papieskich z 1447 i 1448 r.⁷¹⁾.

Statuty kapitulne z 1532 r. powtarzają dawniejsze przepisy co do obsadzania wakującej kanonii, zastrzegając to prawo biskupowi i wszystkim rezydującym kanonikom. Biskup przydzielał nowowyzbranemu członkowi kapituły miejsce w chórze i przyznawał mu prawo głosu na posiedzeniach kapituły, zaś prepozyt przyjmował go do kapituły i odbierał od niego przysięgę⁷²⁾. Akt recepcji i instalacji odbywał się tak samo jak i we wszystkich kapitułach.

Opróżnienie kanonii mogło nastąpić w trojaki sposób: przez wykluczenie z kapituły, na skutek rezygnacji lub śmierci. Kanonik miał prawo dysponować swym własnym majątkiem, który przeznaczał zwykle na potrzeby kościoła, a w części zapisywał swej rodzinie i bliskim⁷³⁾. Na wiadomość o śmierci kanonika kapituła zlecała sporządzenie inwentarza jego ruchomości i nieruchomości w celu zabezpieczenia ich przed krewnymi i sługami nieboszczyka⁷⁴⁾. Spadkobiercy zmarłego zachowywali przez 1 rok od jego śmierci prawo do połowy prebendy⁷⁵⁾, a przez 20 dni mogli przebywać w jego kurii w celu uregulowania spraw majątkowych. Odchodząc mogli zabrać — c ile nie było testamentu — osobiste ruchomości nieboszczyka⁷⁶⁾. Wykonawcami testamentu zostawali zwykle dwaj lub trzej kanonicy lub wikariusze, których zadaniem było dostarczenie kapituły w ciągu 20 dni testamentu i zorganizowanie pogrzebu zmarłego⁷⁷⁾. W razie braku testamentu prawo dysponowania majątkiem zmarłego, poza jego własnymi ruchomościami, przechodziło na kapitułę. Statuty kapitulne z 1532 r. postanawiały, by w takim wypadku majątek był obracany na potrzeby kościoła i biednych⁷⁸⁾.

Z zachowanego testamentu biskupa Maurycego Ferbera⁷⁹⁾ dowiadujemy się, jak przedstawiały się bliżej tego rodzaju sprawy. Ferber sporządził testament w ostatnich 8 latach swego życia kilkakrotnie⁸⁰⁾, zwłaszcza w okresach pogarszania się jego stanu zdrowia. W 1530 r. przeznaczył spokrewnionym ze sobą kanonikom fromborskim, T. Giese i Mikołajowi Kopernikowi, po 100 grzywien, a swemu siostrzeńcowi, kanonikowi Janowi Zimmermannowi, 150 grzywien. Pewne sumy pieniędzy zapisał wówczas oraz w 1537 r. swemu urzędnikom, kolegom, skrybom i wikariuszom. W 1530 r. przeznaczył

⁷¹⁾ J. Voigt, *Geschichte Preussens*, VIII, Königsberg 1838, s. 155, 186 — 188.

⁷²⁾ ADO, II nr 7, fol. 3.

⁷³⁾ W kapitule dobromiejskiej od 1533 r. dzielono pozostawione przez zmarłego kanonika pieniądze i jego osobiste rzeczy na 4 części: 2 części otrzymywała kapituła, 1 część szła na potrzeby kościoła, a tylko pozostała 1/4 przyznawano spadkobiercom. Por. A. Birch-Hirschfeld, *op. cit.*, s. 373.

⁷⁴⁾ ADO, II nr 7, fol. 7. Np. w 1523 r. po śmierci biskupa Fabiana Luzjańskiego jego rodzina samowolnie zabrała większą część pozostawionych przez niego pieniędzy (podobno aż 12.000 grzywien). Por. ADO, A 86, fol. 4 — 5.

⁷⁵⁾ ADO, II nr 7, fol. 7.

⁷⁶⁾ Tamże, fol. 7.

⁷⁷⁾ Tamże, fol. 9.

⁷⁸⁾ Tamże, fol. 9.

⁷⁹⁾ Por. H. Zins, *Nieznany testament*, s. 223 — 233.

⁸⁰⁾ ADO, 1a, *Acta Capituli Warm.*, fol. 36 — 37. Według informacji kierownika Archiwum Diecezjalnego w Olsztynie, ks. dr J. Obiaka, rękopis ten zaginęł, toteż opieramy się na notatkach sporządzonych jeszcze w 1948 r.

1.500 florenów na odbudowę kurii i murów katedry fromborskiej. Na ten sam cel zapisał w 1532 r. 2.000 grzywien, a w 1536 r. 400 dukatów oraz 1.000 florenów. Na łożu śmierci przeznaczył m. in. na odbudowę murów i bastionów 1.700 florenów. Ponadto zapisał pewne sumy na potrzeby szeregu kościołów warmińskich oraz na wydatki związane ze swym pogrzebem. Testament Ferbera jest bardzo szczegółowy; zadysponował w nim biskup nie tylko pieniędzmi, ale i różnymi przedmiotami swej garderoby, biżuterią itp. Egzekutorami testamentu Maurycego Ferbera byli kanonicy Mikołaj Kopernik i Feliks Reich, którzy — zgodnie ze statutami kapitulnymi — sporządzili inwentarz ruchomości biskupa, a następnie zatroszczyli się o jego uroczysty pogrzeb ⁸¹⁾.

W omawianym okresie ogromna większość kanoników fromborskich nie posiadała wyższych święceń. Zjawisko to było dość powszechne w tej epoce i kapituła warmińska nie była pod tym względem wyjątkiem ⁸²⁾. Na początku rządów biskupich Ferbera jedynie Kopernik posiadał święcenia ⁸³⁾. Aby ten stan rzeczy naprawić, wydał Ferber 4 lutego 1531 r. zarządzenie nakładające na kanoników obowiązek przyjęcia święceń do Wielkanocy następnego roku pod karą utraty beneficjów ⁸⁴⁾. Na prośbę kanoników przesunął wspomniany termin do jesieni ⁸⁵⁾, ale i tym razem niewiele osiągnął i nadal cały ciężar obrzędowy spoczywał na wikariuszach, tym bardziej że duża część kanoników stale była w kapitule nieobecna, przebywając na studiach i misjach dyplomatycznych, a ponadto łączyła w jednym ręku kilka beneficjów, kanonii czy probostw, położonych w odległych nieraz miejscach. Zjawisko kumulacji prebend było w owych czasach powszechne w całym kościele ⁸⁶⁾ i pod tym względem sytuacja w kapitule fromborskiej nie odbiegała od pewnej normy.

Również jeśli chodzi o zasadniczą strukturę kapituły, jej organizację, uprawnienia i obowiązki kanoników itp., nie zachodziły w tym czasie w kapitule fromborskiej żadne szczególne odmiany i dlatego sprawy te przedstawiamy krótko na podstawie statutów z 1532 r. Wykształcona w okresie wcześniejszym i wykończona w szczegółach organizacja kapituły nie przejawia w pierwszej połowie XVI w. żadnych tendencji do dalszej ewolucji.

Uprawnienia kanoników fromborskich były trojokie: 1) vox in capitulo, 2) stallum in choro oraz 3) perceptio prebendae.

1) Vox in capitulo. Było to najważniejsze uprawnienie kanonika, przez nie bowiem wywierał on wpływ na zarząd diecezji. Kapituła fromborska od początku swego istnienia miała prawo korporacji, wybierała biskupów i kanoników, posiadała prawo odbywania posiedzeń, na których podejmowała prawomocne decyzje. Początkowo kapituła odbywała posiedzenia wspólnie z biskupem. Później,

⁸¹⁾ Por. H. Zins, Nieznany testament, s. 232. Por. F. Hipler, Die ältesten Schatzverzeichnisse der ermländischen Kirchen, Z. Erml., VIII, 1886, s. 591—596.

⁸²⁾ Por. A. Sabisch, Balthasar von Promnitz als Kanonikus zu Breslau 1526—1539, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, 70, 1936, s. 229.

⁸³⁾ E. Brachvogel, Des Copernicus Dienst im Dom zu Frauenburg, Z. Erml., XXVII, 1942, s. 557.

⁸⁴⁾ ADO, A 1, fol. 264. Podobne zarządzenie dla kapituły wrocławskiej pochodzi z 1537 r. Por. A. Sabisch, op. cit., s. 229.

⁸⁵⁾ ADO, A 1, fol. 268.

⁸⁶⁾ Por. St. Zachorowski, op. cit., s. 130; G. Zimmermann, op. cit., s. 118 n.

od końca XIII w., od czasu, kiedy wyraźniej zaznaczyły się jej tendencje emancypacyjne, obradowała oddzielnie⁸⁷⁾. Od 1390 r. takie samodzielne posiedzenia stawały się coraz częstsze. Na zebraniach tych kanonicy obradowali nad wewnętrznymi sprawami kapitulnej części Warmii. O ile sprawy dotyczyły całej diecezji lub kwestii zewnętrznych, zmiany statutów itp., posiedzenia kapituły odbywały się w obecności biskupa.

Rozróżniano trzy typy posiedzeń kapituły: *capitula generalia* (cztery razy do roku: w styczniu, maju, sierpniu i listopadzie), *capitula ordinaria* (w każdy pierwszy piątek ośmiu pozostałych miesięcy) i *capitula extraordinaria*, zwoływane w nadzwyczajnych wypadkach⁸⁸⁾. Zakres uprawnień wszystkich wymienionych typów kapituł jest raczej trudny do rozgraniczenia, istniało wiele spraw, które mogły być załatwiane przez wszystkie trzy rodzaje posiedzeń. Na kapitułach generalnych załatwiano sprawy redakcji statutów, wyboru urzędników, szacunku i przydziału kurii. *Capitula ordinaria* również mogły załatwiać sprawy statutów, a ponadto kwestie, wynikające ze wzajemnego stosunku kapituły i jej poddanych⁸⁹⁾. Nie wiadomo dokładnie, na jakich posiedzeniach odbywały się wybory prałatów i kanoników.

Kapitułom przewodniczył na Warmii prepozyt⁹⁰⁾, pierwszy prałat we Fromborku, a w razie jego nieobecności jeden z pozostałych prałatów. Uczestnictwo w posiedzeniach kapituły było obowiązkowe pod karą 5 solidów. Kara ta wynosiła 5 grzywien, o ile kanonik nie przybył na zgromadzenie uprzedzony przez prepozyta o ważności obrad. Przedwczesne opuszczenie posiedzenia bez zgody kapituły podlegało karze 5 solidów⁹¹⁾. Posiedzenia były tajne, a naruszenie tajemnicy karano wykluczeniem z kapituły⁹²⁾. Do podjęcia prawomocnej uchwały potrzebna była większość głosów, a czasem jednogłośnie⁹³⁾. Karność w kapitule pozostawiała widocznie dużo do życzenia, skoro statuty z 1532 r. zakazywały przynoszenia na posiedzenia broni, zalecały godne zachowanie się i wzywały do nieurządzania awantur, zwłaszcza w czasie wyborów⁹⁴⁾.

Uchwały kapituły wpisywał w ciąg miesiąca od daty posiedzenia jeden z młodszych kanoników do księgi protokołów. Uprzednio sporządzony brulion protokołu winien był przedstawić kapitule do wglądu. Zaniebdania w tej mierze karano cofnięciem przydziału jednej miary mąki⁹⁵⁾.

2) *Stallum in choro*. Drugim uprawnieniem kanoników było posiadanie stalli w chórze. Miejsca w chórze, w procesjach i różnych uroczystych wystąpieniach były zajmowane według następującej kolejności: prepozyt, dziekan kustosz, kantor, prezbiter, diakon i subdiakon. Naruszenie tego porządku „dla ambicji czy też w wyniku

⁸⁷⁾ B. Pottel, op. cit., s. 51.

⁸⁸⁾ ADO, II nr 7, fol. 12.

⁸⁹⁾ Codex Dipl. Warm., III, nr 358.

⁹⁰⁾ W kapitule chełmińskiej dziekan był pierwszym prałatem, por. A. Mańkowski, op. cit., s. 76.

⁹¹⁾ ADO, II nr 7, fol. 12 oraz B. Cz., rkp. 1295, fol. 411.

⁹²⁾ ADO, II nr 7, fol. 12.

⁹³⁾ Codex Dipl. Warm., III, nr 358.

⁹⁴⁾ ADO, II nr 7, fol. 13.

⁹⁵⁾ B. Cz., rkp. 1295, fol. 413.

zatargu" było karane 2 grzywami, które ukarany kanonik wpłacał administratorowi olsztyńskiemu ⁹⁶⁾.

3) *Perceptio prebendae*. Prebendy pochodziły z pieniędzy i naturaliów, które kanonicy otrzymywali z folwarków, czynszów, dziesięcin, mszy itp. Biskup Anzelm, organizując kapitułę warmińską i tworząc 16 kanonii, wyposażył je w następujące dochody: prepozyt otrzymywał czynsze ze 100 łanów, archidiacon z 60, dziekan z 50, kustosz z 40, a pozostali kanonicy z 20 łanów, jeśli aktualnie rezydowali na Warmii, a z 10 łanów, jeśli byli tam nieobecni ⁹⁷⁾. Obok dziesięcin w pieniądzech i naturaliach otrzymywali kanonicy w określonych terminach przydziały chleba, mięsa, ryb, zboża, miodu, drzewa itp. ⁹⁸⁾. Dalsze ich dochody płynęły z piastowanych urzędów, z mszy żałobnych itd. Przed otrzymaniem prebendy winien był kanonik wpłacić pewne sumy na szaty liturgiczne, na rzecz piekarni, na opłacenie przydzielonej kurii ⁹⁹⁾, allodium itp. (Zob. niżej).

Po rocznej rezydencji w kapitule mógł się kanonik ubiegać o kurie (dom mieszkalny) i allodium (folwark). Starania o nie, ich dzierżenie i przekazywanie zostały uregulowane w statutach kapitulnych z 1532 r. Każdy kanonik, rezydujący rzeczywiście przez rok i otrzymujący prebendę, mógł się ubiegać o wakującą kurie i allodium w ciągu 30 dni od ich opróżnienia. Kapituła przeprowadzała wtedy w ciągu 20 dni ich szacunek ¹⁰⁰⁾. Otrzymawszy kurie i allodium, kanonik spłacał przez 2 lata kwotę szacunkową ustępującemu koledze (jeśli przechodził on do innej kapituły) albo jego spadkobiercom lub kapitule ¹⁰¹⁾. Natomiast w razie gdyby w ciągu wspomnianych 30 dni opróżniona kuria nie była zajęta przez nowego kanonika, zatrzymywał ją ustępujący kanonik lub jego spadkobiercy, allodium zaś przechodziło na rzecz piekarni ¹⁰²⁾. Kanonik był zobowiązany do troskliwego administrowania domem i folwarkiem i do naprawiania wszelkich szkód, powstałych z jego winy ¹⁰³⁾. Wszelkie uchybienia w tym względzie miały być karane wstrzymaniem dochodów z prebendy ¹⁰⁴⁾.

Kurie fromborskie nie były sobie równe pod względem położenia i wyposażenia. Najmłodszy członek kapituły musieli się zwykle zadowalać skromniejszymi domami i dopiero po pewnym czasie pobytu we Fromborku, przy okazji opróżnienia się lepszej kurii, podejmowali o nią starania. Stale panował tam pod tym względem ruch i zamiana kurii ¹⁰⁵⁾. Domy kanoników były położone wokół katedry i przytykały od strony wewnętrznej do jej muru obronnego. Różniły się wielkością i wartością (w XIV w. ich wartość szacunkowa wahała się od 40 do 84 grzywien) ¹⁰⁶⁾.

⁹⁶⁾ Tamże, fol. 352.

⁹⁷⁾ B. Pottel, op. cit., s. 14.

⁹⁸⁾ Codex Dipl. Warm., III, nr 165.

⁹⁹⁾ B. Cz., rkp. 1295, fol. 359.

¹⁰⁰⁾ Tamże, fol. 383.

¹⁰¹⁾ Tamże, fol. 380.

¹⁰²⁾ Tamże, fol. 382 — 383.

¹⁰³⁾ Tamże, fol. 388.

¹⁰⁴⁾ Tamże, fol. 386.

¹⁰⁵⁾ Por. L. Prowe, op. cit., I, 2, s. 13.

¹⁰⁶⁾ B. Pottel, op. cit., s. 17.

Frombork ucierpiał znacznie na skutek wojen w drugiej połowie XV w., a zwłaszcza w czasie wojny 1520 r.¹⁰⁷⁾, w czasie której wojska krzyżackie spaliły i zniszczyły mieszkania kanoników, a ich samych zmusiły do ucieczki¹⁰⁸⁾. Po zakończeniu wojny kanonicy musieli szukać sobie mieszkań zastępczych w obrębie umocnień katedralnych, w wieżach muru obronnego czy w budynkach stojących na dziedzińcu katedry. Sam biskup Ferber przeniósł swą siedzibę do odbudowanego przez swych poprzedników, a wykończonego przez siebie pałacu stojącego w obrębie pierścienia obronnego¹⁰⁹⁾.

Ta nowa, spowodowana zniszczeniami wojennymi, sytuacja znalazła swój wyraz w statutach kapitulnych z 1532 r. Gdy statuty Mikołaja Tungena z 1489 r.¹¹⁰⁾ mówiły, że kanonik może posiadać tylko jedną kurię, statuty z 1532 r. zezwalały na zajmowanie dwóch kurii, jednej wleżącej poza murami i połączonej z allodium, oraz drugiej w obrębie murów katedralnych¹¹¹⁾. Z jednakową troskliwością winien był kanonik dbać o nie, naprawiać wszelkie szkody i chronić przed zniszczeniem. Statuty nakładały dalej na kanonika obowiązek posiadania trzech koni o wartości przynajmniej 9 grzywien oraz dwóch służących¹¹²⁾, na których utrzymaniełożył z własnych funduszków.

Ze swych czynności gospodarczych zdawał kanonik sprawę w prowadzonym przez siebie szczegółowym inwentarzu. Sporządzał go w dwóch egzemplarzach przy pomocy notariusza w ciągu 30 dni od wejścia do kapituły. Jeden egzemplarz zatrzymywał kanonik przy sobie, drugi wręczał kustoszowi. W ciągu 5 lat wpłacał 10 grzywien do kasy katedralnej oraz 8 grzywien na szaty liturgiczne¹¹³⁾.

Obowiązki kanoników były następujące: *divinum officium*, rezydencja i ponoszenie ciężarów:

1) *Divinum officium*. Obowiązek ten stale był podkreślany na pierwszym miejscu i na jego przestrzeganie statuty kładły duży nacisk. Obowiązek uczestniczenia w chórze podczas nabożeństw katedralnych sięgał czasów życia wspólnego. Nabożeństwa obejmowały nie tylko wspólne słuchanie mszy, ale i wspólne odmawianie w chórze godzin kanonicznych. Łącznie z rozluźnieniem obowiązku rezydencji podupadł zwyczaj wspólnych modłów i np. w Koronie w XIV i XV w. nie wchodziły już one w zakres obowiązków kanoników¹¹⁴⁾. Kanonicy zwolnili się sami z tego jedyne go jeszcze obowiązku przypominającego dawniejsze życie wspólne, przelewając go

¹⁰⁷⁾ Por. J. Kolberg, *Ermland im Kriege des Jahres 1520*, Z. Erml., XV, 1904, s. 266 n.

¹⁰⁸⁾ Por. J. Leo, *Historia Prussiae, Braunsberg 1725*, s. 392.

¹⁰⁹⁾ Por. R. Bergau, *Die Befestigung des Domes zu Frauenburg*, *Mittheilungen des ermländischen Kunstvereins*, 2, 1871, s. 50. Przebudowę tego pałacu rozpoczął jeszcze za czasów Fabiana Luzjańskiego, T. Giese. Biskup Maurycy Ferber — jak wspomniano wyżej — zapisał w swym testamencie znaczne sumy na wykończenie kurii i murów obronnych katedry. Por. St. Charzewski, *Stary pałac biskupi we Fromborku*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 3, 1959, s. 321.

¹¹⁰⁾ Tekst ich wydrukował F. Hipler, *Spicilegium Copernicanum*, s. 246 — 265.

¹¹¹⁾ B. Cz., rkp. 1295, fol. 386. Por. E. Brachvogel, *Die Sternwarte des Coppernicus zu Frauenburg*, Z. Erml., XXVII, 1941, s. 338 n.

¹¹²⁾ B. Cz., rkp. 1295, fol. 393.

¹¹³⁾ Tamże, fol. 354, 360, 387.

¹¹⁴⁾ Por. St. Zachorowski, *op. cit.*, s. 153.

na swoich wikariuszy wraz z ustąpieniem im pewnej części dochodów ¹¹⁵⁾.

W akcie erekcyjnym biskupa Anzelma znajdujemy postanowienie, by do 16 prebend było przyjętych tytuł kanoników „*qui in divinis officiis Domino in ipsa ecclesia perpetuo famulerentur*” ¹¹⁶⁾. Wzór w zakresie liturgicznym został przy tym wzięty nie z metropolii ryskiej, do której Warmia wtedy należała, ale z metropolii magdeburskiej, na wzór której stworzono kapitułę warmińską ¹¹⁷⁾.

Według statutów z 1532 r. kanonik otrzymywał miejsce w chórze i zobowiązany był brać udział w nabożeństwach, szczególnie rannych i wieczornych. Zaniedbanie tego obowiązku pociągało za sobą karę w wysokości 10 solidów za opuszczone nabożeństwo ranne, a 5 solidów za wieczorne ¹¹⁸⁾. Mszę odprawiali mający święcenia kanonicy w porządku godności i starszeństwa co tydzień (stąd nazwa „*canonicus hebdomadarius*”). Statuty z 1532 r. dokładnie regulują w związku z tym różne techniczne sprawy związane z kultem ¹¹⁹⁾. Takie szczegółowe określenie tych obowiązków było potrzebne ze względu na fakt, że — jak wspomnieliśmy wyżej — ogromna większość kanoników nie miała święceń i powszechny był zwyczaj kumulacji prebend.

2) **O b o w i ą z e k r e z y d e n c j i.** Obowiązek ten, powtarzany stale w statutach różnych kapituł średniowiecznych, należał do najczęściej łamanych i nie przestrzeganych. Zaniedbywany był nawet wówczas, gdy kapituły prowadziły wspólne życie kanoniczne. Np. w kapitule gnieźnieńskiej w połowie XIII w. przy pomocy całego szeregu kar, aż do odebrania prebendy włącznie, starano się skłonić kanoników do rezydencji. Chcąc uniknąć tych kar, kanonicy posiadali zastępców w osobach wikariuszy kanonicznych, na których nałożyli obowiązki, związane z wykonywaniem kultu ¹²⁰⁾. W XIV w. nałożono w kapitule gnieźnieńskiej obowiązek przynajmniej jednomiesięcznej nieprzerwanej rezydencji w celu utrzymania regularnych nabożeństw. I to nie na wiele się zdało i z akt różnych kapituł polskich wynika, że większość kanoników łącząc po kilka prałatur, kanonii i probostw, sprawując przy tym różne funkcje publiczne, całymi latami nieraz przebywała poza kapitułą ¹²¹⁾. Podobnie rzecz się miała w kapitule fromborskiej, której członkowie bardzo często byli jedynie gośćmi we Fromborku.

Według statutów z 1532 r. za rezydującego uważany był kanonik dopiero po 30-dniowym nieprzerwanym pobycie w kapitule fromborskiej. Rok rezydencji liczono od św. Marcina (11 XI) do Wniebowzięcia N. M. P. (15 VIII). Jeśli przez cały ten czas kanonik faktycznie przebywał w kapitule, otrzymywał całość prebendy, tj. 30 grzywien. Jeśli natomiast pobyt jego we Fromborku został przerwany wcześniej, otrzymywał jedynie połowę tej sumy oraz 23 solidy za każdy tydzień rezydencji ¹²²⁾. Od obowiązku rezydowania, przy zachowaniu

¹¹⁵⁾ J. Korytkowski, op. cit., I, s. 440.

¹¹⁶⁾ Codex Dipl. Warm., I, nr 48.

¹¹⁷⁾ B. Pottel, op. cit., s. 20.

¹¹⁸⁾ B. Cz., rkp. 1295, fol. 345 — 346.

¹¹⁹⁾ Tamże, fol. 350 — 351.

¹²⁰⁾ J. Korytkowski, op. cit., I, s. 436.

¹²¹⁾ Tamże, s. 437.

¹²²⁾ B. Cz., rkp. 1295, fol. 365.

wszystkich dochodów, zwalniał kanonika jedynie wyjazd na studia, na pielgrzymkę, kurację, w misji dyplomatycznej i w celu prowadzenia procesu¹²³), w każdym wypadku za zgodą kapituły.

3) Dalszym obowiązkiem kanonika było p o n o s z e n i e c i ęż a r ó w na rzecz kapituły, o czym wspomnieliśmy już częściowo wyżej. Nowoprzyjęty kanonik płacił 8 grzywien na ornaty, 10 grzywien kapitule, 10 grzywien na rzecz piekarni, określoną sumę (na podstawie szacunku) za zajmowaną kurię, 20 grzywien za otrzymane allodium¹²⁴) itp.

P r a ł a t u r y (sylwetki poszczególnych prałatów i innych kanoników zob. na końcu tej pracy). Kapituła fromborska posiadała w omawianym okresie 4 prałatury: prepozyta, dziekana, kustosza i kantora. Istniejąca początkowo piąta prałatura, scholastyka, zniknęła w XIV w.¹²⁵). Urzędy te były nadawane dożywotnio i zostały — jak wspomniano — hojniej wyposażone niż 11 pozostałych kanonii. Wyboru prałatów dokonywał biskup wspólnie z kapitułą.

Pierwszym prałatem kapituły fromborskiej był p r e p o z y t. Urząd ten powstał w 1277 r., kiedy objął go po raz pierwszy Henryk Fleming, późniejszy biskup warmiński (Henryk I, 1279 — 1301)¹²⁶). Prepozyt był kierownikiem kapituły, prowadził jej sprawy publiczne, reprezentował ją na zewnątrz. On w imieniu korporacji przyjmował nowego kanonika do kapituły, on przewodniczył posiedzeniom.

W interesującym nas okresie zasiadało we Fromborku dwóch prepozytów: Krzysztof Suchten (1513 — 1519) i Paweł Płotowski (1519 — 1547).

D z i e k a n był drugim najwyższym prałatem fromborskim. Razem z prepozytem wymieniano go na początku dokumentów. Podczas gdy prepozyt reprezentował kapitułę na zewnątrz, do dziekana należała wewnętrzna jej administracja. Posiadał on nadzór nad kanonikami i czuwał nad sprawami kultu.

W omawianym przez nas okresie widzimy w kapitule warmińskiej 3 dziekanów: Bernarda Sculteti (1494 — 1517), Jana Ferbera (1522 — 1530) i Leonarda Niederhoffa (1532 — 1545).

K u s t o s z. Była to trzecia prałatura i powstała — podobnie jak i dwie poprzednie — w 1277 r.¹²⁷). Do głównych obowiązków kustosza należał nadzór nad skarbcem katedralnym oraz kapitulnym (od 1343 r., kiedy to ze stanowiskiem kustosza został połączony urząd „magister fabricae”)¹²⁸).

Kustoszami w czasach Kopernika byli: Andrzej Cletz (1494 — 1515), Maurycy Ferber (1516 — 1523) i Tiedemann Giese (1523 — 1538).

¹²³) Tamże, fol. 367, 373 — 374.

¹²⁴) Por. Codex Dipl. Warm., III, nr 165.

¹²⁵) Kolejność prałatur we wcześniejszym okresie nie była stała. O ile prepozyt i dziekan zawsze występowali na czele kapituły, to kolejność pozostałych prałatów się zmieniała. W latach 1286, 1290 i 1297 następuje po nich kantor, w 1308 — 1317 kustosz, scholastyk i kantor; kiedy indziej scholastyk, kantor, kustosz itd. Od 1322 r. ustaliła się ostatecznie kolejność: prepozyt, dziekan, kustosz, kantor.

¹²⁶) A. Eichhorn, Geschichte der ermländischen Bischofswahlen, Z. Erml., I, 1858, s. 307.

¹²⁷) Preussisches Urkundenbuch, I, 2, nr 355.

¹²⁸) B. Pottel, op. cit., s. 39.

Kantor pojawia się w źródłach warmińskich w 1278 r.¹²⁹⁾ i poza tym, że kierował śpiewem w katedrze, nic bliższego o jego obowiązkach nie wiemy.

W latach 1500 — 1515 kantorem był Jerzy Delau, w 1527 — 1539 Jan Zimmermann (do 1527 r. kapituła nie posiadała kantora), a po nim Stanisław Hozjusz (1538 — 1551).

Pomocnikami kanoników, a nie ich zastępcami, jak w niektórych innych kapitułach, byli na Warmii wikariusze. Mieli oni w zasadzie święcenia i odprawiali mszę przy ołtarzach swych kollatorów. Z początkiem XVI w. liczono ich 16, tj. tylu, ilu było kanoników w kapitule. Ze względu na to, że na ich barkach spoczywał ciężar kultu, wymagano od nich stałej rezydencji¹³⁰⁾.

Wśród urzędów, zajmowanych przez kanoników fromborskich, szczególnie ważne znaczenie miało stanowisko administratora kapituły, po raz pierwszy poświadczony w źródłach pod 1359 r.¹³¹⁾. Był on wybierany przez kapitułę zwykle na 3 lata i rezydował na zamku kapitulnym w Olsztynie, skąd administrował podległymi kapitule folwarkami w komornictwie olsztyńskim i melzackim (Pieniężno). Podlegał mu cały zarząd nad dobrami i ludnością tam pracującą. Zarząd ten sprawował za pośrednictwem sołtysów i różnych innych urzędników. On określał wysokość danin i pobierał czynsze i inne świadczenia, on prowadził akcję kolonizacyjną, on zaopatrywał zamki kapituły w amunicję i żywność, jego władzy sądowniczej podlegali chłopci i szlachta mieszkająca na ziemiach kapituły¹³²⁾.

W interesującym nas okresie funkcję administratora pełnili: Tiedemann Giese (1510 — 1515), Krzysztof Suchten (1516), Mikołaj Kopernik (1516 — 1519), Jan Crapitz (1520), Mikołaj Kopernik (1520 — 1521), Tiedemann Giese (1521 — 1524), Jan Zimmermann (1525 — 1529), Feliks Reich (1529 — 1532), Achacy von der Trenck (1532 — 1545).

Obok administratora kapitulnego również „magister pistoriae” zarządzał pewnym zakresem spraw gospodarczych. Był nim jeden z kanoników, a do jego funkcji należał zarząd nad piekarnią, gorzelnią, młynami, dystrybucja chleba, maki i napojów pomiędzy kanoników. Dochody piekarni pochodziły z: 1) opłat w wysokości 20 grzywien wpłacanych przez kanoników przy obejmowaniu allodium, 2) wpłat w wysokości 10 grzywien od każdego nowoprzyjętego do kapituły kanonika, 3) określonych czynszów z dóbr przeznaczonych do utrzymania piekarni¹³³⁾. Wśród kanoników zajmujących ten urząd w latach 1512 — 1537 widzimy m. in. i Mikołaja Kopernika¹³⁴⁾.

„Fabrica ecclesiae” — to dalsza kasa kapituły, służąca w pierwszym rzędzie do utrzymania i rozbudowy katedry. Zarządzał nią kustosz kapituły lub jeden z kanoników (Mikołaj Kopernik również przez pewien czas zarządzał kasą katedralną). Do jej utrzymania były przydzielone dwie wsie, a ponadto określone sumy z kar sądo-

¹²⁹⁾ Codex Dipl. Warm., I, nr 54.

¹³⁰⁾ B. Cz., rkp. 1295, fol. 418 — 419.

¹³¹⁾ Codex Dipl. Warm., II, nr 286.

¹³²⁾ Tamże, III, nr 165.

¹³³⁾ Tamże, III, nr 165 i 593.

¹³⁴⁾ E. Brachvogel, Des Copernicus Dienst, s. 574 — 575.

wych, z młynów i in. oraz po 10 grzywien wpłacanych przez każdego nowoprzyjętego do kapituły kanonika, a także świadczenia poddanych w wosku (na oświetlenie kościoła)¹³⁵⁾.

Dalsza kasa („f i s c u s”) stanowiła fundusz rezerwowy na wypadek nagłej potrzeby. Do kasy tej wpłacał administrator kapitulny co roku na Wielkanoc 15 grzywien z czynszów, pobranych z okręgu olsztyńskiego.

Dla przeprowadzania wizytacji kapitulnej części Warmii kapituła wyznaczała specjalnych urzędników. Jedna komisja, złożona z dwóch wizytatorów, przeprowadzała dwa razy do roku kontrolę stanu folwarków, rejestrowała wszelkie szkody, sporządzała inwentarz i wręczała go kapitule. Druga, złożona również z dwóch kanoników, przeprowadzała inspekcję całego terytorium kapitulnego. W pierwszej połowie XV w. została powołana jeszcze trzecia komisja, która raz na 3 lata dokonywała inspekcji granicy pomiędzy posiadłościami kapituły i Państwa Krzyżackiego. Wszystkie wymienione komisje współpracowały blisko z administratorem kapitulnym¹³⁶⁾.

Dalszym wreszcie urzędem, sprawowanym przez kanoników, był „collector anniversarium”, nazywany też „mortuarius”, którego funkcje związane były ze sprawami testamentów.

Obok wymienionych urzędów, zajmowanych przez kanoników fromborskich, istniało kilka stanowisk świeckich o dość dużym znaczeniu, ale podporządkowanych całkowicie biskupowi i kapitule. Najważniejszym urzędnikiem świeckim był wójt (advocatus, Vogt, iudex), który sprawował w XV w. także władzę sądową. Apelacje od jego sądu szły do biskupa z wyjątkiem spraw karnych. Wójt sprawował też pewne funkcje wojskowe. W latach dwudziestych XVI w. spotykamy na tym stanowisku na Warmii Jerzego Pröcka, który odznaczył się w wojnie 1520 r. przy obronie Lidzbarka przed wojskami krzyżackimi.

Dalsze główne urzędy świeckiej administracji — to ekonom, który był prokuratorem dóbr biskupich i szafarzem, a dalej kanclerz, burgrabia i in.¹³⁷⁾.

Organizacja dominium warmińskiego, będącego kompleksem dóbr biskupich i kapitulnych, nie mogła stanowić podatnego gruntu dla rozwoju instytucji stanowych, z sejmikiem ziemskim na czele. Aż do inkorporacji nie było tutaj osobnego sejmu i jedynie od czasu do czasu pojawiali się na pruskich zjazdach stanowych przedstawiciele Braniewa. Słabość szlachty i przewaga mieszczań wzmocniały tylko władzę biskupa-autokraty¹³⁸⁾. Dopiero w okresie wojny trzy-nastoletniej, gdy wzrosła na Warmii świadomość stanowa i zaczęły się pojawiać dość liczne zjazdy miejscowej ludności, zwłaszcza miast, delegaci Warmii zjeżdżali na „tagfarty” pruskie. Po pokoju toruńskim z 1466 r. wyrobiła się na Warmii, w dużej mierze pod wpływem Polski, instytucja miejscowego sejmiku, który obradował przeważnie w Lidzbarku, a złożony był z przedstawicieli obu części biskupstwa. Na sejmiki miejscowe przybywali: szlachta, mieszczaństwo, wolni i sołtysi, przynajmniej po dwóch przedstawicieli z każdego komornictwa.

¹³⁵⁾ Codex Dipl. Warm., III, nr 358.

¹³⁶⁾ Tamże, III, nr 165.

¹³⁷⁾ Szerzej o tym informuje B. Leśnodorski, op. cit., s. 90 — 91.

¹³⁸⁾ H. Zins, Położenie ludności chłopskiej, s. 57 nn. W pracy tej omawiam bliżej gospodarczo-społeczną strukturę Warmii tego okresu.

Owocem obrad były nieraz specjalne uchwały, których najobszerniejszym i najciekawszym dla naszego okresu przykładem są „Constitutiones Mauritti oder Lands-Ordnung”¹³⁹⁾. Sejmik warmiński nie rozwinął się jednak i nie odegrał większej roli ze względu na polityczno-społeczną strukturę dominium warmińskiego i absolutną niemal władzę biskupa i kapituły.

* * *

W wyniku długoletnich uporczywych i konsekwentnych starań udało się dworowi polskiemu przełamać na początku XVI w. warmiński separatyzm i zapewnić żywiolowi polskiemu szerszy dostęp do administracji i wyższej hierarchii kościelnej dominium warmińskiego. Problem ten, będący fragmentem szerszego zagadnienia jednoczenia Pomorza Wschodniego z Rzeczpospolitą, zaznaczył się na odcinku warmińskim w walce Jagiellonów o zdobycie wpływu na obsadę lidzbarskiej stolicy biskupiej oraz o wprowadzenie do kapituły fromborskiej ludzi, oddanych Polsce i reprezentujących polski punkt widzenia. Warunki drugiego traktatu piotrkowskiego z 1512 r., a następnie uzyskanie prawa nominacji prepozytów warmińskich w 1518 r. oraz obsadzania pewnej liczby kanonii fromborskich, dały Rzeczypospolitej możliwość wywierania większego wpływu na życie kościoła na Warmii i jego częściową polonizację.

W okresie pobytu Mikołaja Kopernika we Fromborku zaznaczyła się stopniowa ewolucja w polityce kapituły, od zdecydowanie neutralistycznego do propolskiego stanowiska. Wystąpiła ona szczególnie wyraźnie na tle niebezpieczeństwa krzyżackiego, które skłaniało biskupa i kapitułę do szukania opieki i pomocy w Polsce. Czynnikiem ułatwiającym ten proces, poza agresywną polityką Zakonu (napady band krzyżackich, wojna 1520 r., starania Albrechta o inkorporację Warmii), była również Reformacja, która w planach Albrechta Hohenzollerna miała odegrać ważną rolę w oderwaniu Warmii od Polski. Wspólna walka dworu polskiego oraz biskupa i kapituły warmińskiej z niebezpieczeństwem krzyżackim oraz Reformacją na Pomorzu Wschodnim i na Warmii, w której obie strony widziały — obok niebezpieczeństwa społecznego (rewolty miejskie, powstanie chłopskie w Sambii w 1525 r.) — również i groźbę polityczną, stała się dalszym czynnikiem zbliżającym dominium warmińskie do Korony. Kolonizacja mazurska południowej części Warmii stanowiła dalszy aspekt polonizacji biskupstwa.

Omawiany wyżej okres — to dopiero początkowy etap polonizacji kapituły fromborskiej. Obserwujemy już wówczas na Warmii proces stopniowego wzrostu liczby polskich kanoników, wywodzących się z Korony, bądź blisko związanych z kulturą polską, wychowanków uniwersytetu krakowskiego i urzędników dworu królewskiego, ludzi, którzy odegrali doniosłą rolę w dziejach naszej nauki i kultury. Postać i działalność kanonika fromborskiego, Mikołaja Kopernika, jest w pewnym sensie symbolicznym wyrazem tych przemian.

Na zakończenie naszej pracy dołączamy wykaz ówczesnych kanoników warmińskich wraz ze związłymi danymi biograficznymi i źródłowymi, zestawionymi głównie w związku z ich działalnością

¹³⁹⁾ Jus Culmense, Braunsberg 1711.

na Warmii. Wykaz ten nie jest zapewne pełny, gdyż związek niektórych kanoników z kapitułą był tak luźny, że nie zapisali się oni zupełnie w dokumentach (np. Szymon Hass).

KANONICY FROMBORSCY W LATACH OK. 1512 — OK. 1537 ^{139a)}

1) *Bischoff* Wojciech (zm. 1529). Pochodził ze znanej patrycjuszowskiej rodziny gdańskiej. Był synem zmarłego w 1483 r. burmistrza gdańskiego Filipa Bischoffa ¹⁴⁰⁾. Studiował od 1481 r. w Lipsku ¹⁴¹⁾, a następnie w 1490 r. w Bolonii (wraz z Mikołajem Kopernikiem), gdzie uzyskał doktorat prawa kanonicznego ¹⁴²⁾. Już dwa lata wcześniej, w 1488 r., otrzymał kanonikat warmiński ¹⁴³⁾. W 1495 r. został proboszczem u św. Katarzyny w Gdańsku ¹⁴⁴⁾. Obok kanonii warmińskiej i probostwa gdańskiego posiadał Bischoff ponadto archidiaconat lubuski ¹⁴⁵⁾. Na prośbę elektora brandenburskiego i biskupa lubuskiego zrezygnował z niego na rzecz Andrzeja Gylentza, zachowując jednak roczną pensję w wysokości 35 guldenów. W 1528 r., po śmierci Gylentza, starał się Bischoff o odzyskanie tej prebendy ¹⁴⁶⁾. Faktycznie były to tylko synekury, gdyż przez szereg lat przebywał on we Włoszech m. in. jako szambelan papieski. Bezskutecznie zabiegał w 1495 r. o biskupstwo chełmińskie ¹⁴⁷⁾, a w 1500 r. o kurlandzkie ¹⁴⁸⁾ (przygotowaną nominację papieską udaremnił wówczas Zakon Krzyżacki). Drogą do otrzymania biskupstwa warmińskiego miało być uzyskanie ekspektatywy na nie, jeszcze za życia Łukasza Waczenrode. Posiadał w tej sprawie Bischoff poparcie gdańskiej rady, która odwoływała się do patriotyzmu lokalnego kanoników fromborskich (Bischoff był spokrewniony m. in. z kanonikiem Tiedemannem Giese) ¹⁴⁹⁾. Podczas rewolty gdańskiej parafię Bischoffa zajął znany luterski kaznodzieja, Jakub Hegge ¹⁵⁰⁾. Po śmierci Bischoffa w 1529 r. jego kanonię otrzymał, mimo intryg Aleksandra Scultetiego, Jan Dantyszek ¹⁵¹⁾.

2) *Cletz* Andrzej (zm. 1515). Pochodził z Królewca. Studiował w 1465 r. w Lipsku, a w 1470 r. w Bolonii ¹⁵²⁾. Od 1485 r. był kanonikiem fromborskim. W 1485 i 1488 r. jako wysłannik kapituły brał

^{139a)} Daty powyższe: 1512 (traktat piotrkowski) i 1537 (elekcja Jana Dantyszka na biskupa warmińskiego) nie pokrywają się ściśle z okresem pobytu Mikołaja Kopernika we Fromborku. Przyjęliśmy je w pracy na temat wzrostu wpływów polskich na Warmii jako granice naturalne owego problemu, a ponadto są one dogodniejsze z punktu widzenia podstawy źródłowej.

¹⁴⁰⁾ P. Simson, op. cit., I, s. 375.

¹⁴¹⁾ H. Freytag, *Die Beziehungen*, s. 110.

¹⁴²⁾ M. Perlbach, op. cit., s. 130.

¹⁴³⁾ Akta Stanów Prus Królewskich, wyd. K. Górski i M. Biskup, I, Toruń 1955, s. 549.

¹⁴⁴⁾ P. Simson, op. cit., I, s. 378. Natomiast *Altpreussische Biographie*, Königsberg 1938, s. 58, podaje rok 1491.

¹⁴⁵⁾ H. Freytag, *Die Beziehungen*, s. 110.

¹⁴⁶⁾ H. Schmauch, *Die kirchenpolitischen*, s. 282.

¹⁴⁷⁾ H. Schmauch, *Das Bistum Culm und die Nominationsrecht der polnischen Könige*, ZWG, 71, 1934, s. 131 n.

¹⁴⁸⁾ *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, II Abt., t. II, nr 12 i 38.

¹⁴⁹⁾ *Altpreussische Biographie*, s. 58.

¹⁵⁰⁾ P. Simson, op. cit., II, s. 75.

¹⁵¹⁾ *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, wyd. K. P. Woelky, Danzig 1887, nr 883.

¹⁵²⁾ M. Perlbach, op. cit., s. 6 i 89.

udział w zjazdach stanów Prus Królewskich¹⁵³). W 1489 r. jeździł do Rzymu w związku z wyborem Łukasza Waczenrode na biskupa warmińskiego. W latach 1499 — 1515 sprawował funkcję kustosa kapituły fromborskiej¹⁵⁴). Jako kanonik warmiński ufundował jedną wikarię we Fromborku¹⁵⁵).

3) C r a p i t z Jan (zm. 1526). Pochodził z Torunia¹⁵⁶), z pruskiej rodziny von Crapitz albo von Krapitz, która z końcem XV w. spolszczyła swoje nazwisko na Chrapicki, używając nieraz nadal starej formy Crapitz lub Krapitz¹⁵⁷). Był spokrewniony ze zmarłym w 1514 r. biskupem chełmińskim, Mikołajem Chrapickim herbu Rola, znanym przeciwnikiem Zakonu i zaufanym biskupa Łukasza Waczenrode¹⁵⁸). Studiował ok. 1503 r. w Wiedniu¹⁵⁹). Od 1506 r. był kanonikiem fromborskim¹⁶⁰), a w latach 1519 — 1520 pełnił obowiązki administratora kapituły w Olsztynie¹⁶¹). Zmarł w 1526 r.¹⁶²).

4) D a n t y s z e k Jan (zm. 1548)¹⁶³). Pochodził z rodziny dolnoniemieckiej von Höfen, osiadłej od dwóch pokoleń w Gdańsku. Urodził się 1 XI 1485 r. w Gdańsku. Po ukończeniu szkoły parafialnej zapisał się w 1499 r. na uniwersytet w Gryfii, a następnie w 1500 r. w Krakowie, gdzie studiował głównie pod kierunkiem Pawła z Krosna. Następne 30 lat — to okres bujnej działalności dworskiej i dyplomatycznej. Jako poseł królewski objechał w różnych misjach dyplomatycznych całą niemal Europę i Bliski Wschód, wsławiając się zręcznością i roztropnością. Za zasługi otrzymał w 1514 r. koadiutorię kanonika warmińskiego Andrzeja Kopernika, a w 1523 r. probostwo Mariackie w Gdańsku. W 1529 r. wszedł do kapituły warmińskiej, a w 1530 r. dostał biskupstwo chełmińskie (przy poparciu Bony). Święcenia kapłańskie przyjął z rąk Maurycego Ferbera w 1533 r. Od 1536 r. był koadiutorem biskupa warmińskiego, a w latach 1537 — 1548 biskupem warmińskim.

Czołowy humanista polski, pozostający pod silnym wpływem naszej kultury, wróg Zakonu Krzyżackiego, dyplomata, który rozślawił imię Polski w całej Europie. obrońca praw Polski do Pomorza i Prus, jako biskup warmiński dbał o podniesienie moralne i intelektualne kleru, zwalczał Reformację (choć był na ogół tolerancyjny). W Lidzbarku stworzył mały ośrodek nauki i sztuki (m.in. założył bibliotekę i galerię obrazów).

¹⁵³) Akta Stanów Prus Królewskich, I, s. 397, 478 i 488.

¹⁵⁴) A. Eichhorn, Die Prälaten, s. 536 — 537.

¹⁵⁵) E. Brachvogel, Die Neuausstattung des Domes zu Frauenburg am Ausgang des Mittelalters, Z. Erml., XXIV, 1932, s. 57.

¹⁵⁶) L. Prowe, op. cit., I, 1, s. 210.

¹⁵⁷) Por. A. Tom., XIV, s. 210.

¹⁵⁸) Por. artykuł A. Mańkowskiego w Polskim Słowniku Biograficznym, III, s. 435.

¹⁵⁹) M. Perlbach, op. cit., s. 32.

¹⁶⁰) Das Anniversarienbuch der Vicarien von 1521, Scriptorum rerum Warmiensium, I, s. 242.

¹⁶¹) L. Prowe, op. cit., I, s. 78.

¹⁶²) Jedynie E. Brachvogel, Die Grabdenkmäler im Dom zu Frauenburg, Z. Erml., XXIII, 1929, s. 750, podaje rok 1525.

¹⁶³) Zob. W. Pocięcha, Jan Dantyszek, poeta, dyplomata, biskup warmiński (1485 — 1548), Kraków 1937, oraz artykuł tegoż w Polskim Słowniku Biograficznym, IV, 1938, s. 424 — 430, gdzie zawarta jest bogata bibliografia.

5) Delau Jan (zm. 1515). Pochodził prawdopodobnie z Holandii¹⁶⁴). Brat jego, Krzysztof, był w latach 1507 — 1508 burgrabią zamku olsztyńskiego. Studiował w 1484 r. w Kolonii i, być może, w Rzymie¹⁶⁵). Był administratorem kapitulnym (1503 — 1508)¹⁶⁶), kantorem (1500 — 1515)¹⁶⁷) oraz oficjałem warmińskim¹⁶⁸). Zmarł w 1515 r.¹⁶⁹).

6) Ferber Eberhard (zm. 1528). Pochodził z patrycjatu gdańskiego. Syn burmistrza gdańskiego Eberharda i bratanek biskupa warmińskiego, Maurycego Ferbera¹⁷⁰), studiował w Wiedniu (1503 r.) i Frankfurcie (1507 r.)¹⁷¹). Był klerykiem diecezji włocławskiej. Kanonię fromborską otrzymał po śmierci kanonika Jerzego Delau bullą Leona X z 19 IV 1515 r.¹⁷²).

7) Ferber Jan (zm. 1530). Pochodził z patrycjatu gdańskiego¹⁷³). Był synem burmistrza gdańskiego Eberharda, bratankiem biskupa Maurycego Ferbera. Odbawszy pierwsze nauki we Włocławku, udał się następnie w 1509 r. na uniwersytet do Krakowa¹⁷⁴). W 1516 r. został kanonikiem fromborskim i proboszczem u św. Jana w Gdańsku¹⁷⁵). W tymże roku uzyskał od kapituły zgodę na 3-letnie studia¹⁷⁶), które odbył w Lipsku i Rzymie, gdzie przebywał do 1520 r.¹⁷⁷). Od 1522 do 1530 r. był proboszczem u św. Mikołaja w Elblągu¹⁷⁸). 19 II 1522 r. został dziekanem kapituły fromborskiej po śmierci Bernarda Sculteti¹⁷⁹) i godność tę piastował aż do końca swego życia. Od 1521 r. pełnił urząd sekretarza królewskiego¹⁸⁰) i przebywał głównie w Krakowie, nie troszcząc się zupełnie o swoje parafie. W czasie rewolty gdańskiej został na początku 1525 r. pozabawiony przez luteranów swej parafii, w której nauczali luterscy predykanci, Paweł Kerlin¹⁸¹) oraz Jan Frank¹⁸²). Dopiero pod koniec życia, 6 IV 1527 r., otrzymał z rąk swego stryja, biskupa Ferbera, święcenia kapłańskie. Zmarł 17 maja 1530 r.¹⁸³).

8) Ferber Maurycy (zm. 1546). Potomek gdańskiego patrycjatu. Syn burmistrza gdańskiego Eberharda, bratanek biskupa Maurycego

¹⁶⁴) A. Eichhorn, Die Prälaten, s. 597.

¹⁶⁵) M. Perlbach, op. cit., s. 193.

¹⁶⁶) H. Schmauch, Nicolaus Copernicus und die Wiederbesiedlungsversuche des ermländischen Domkapitels um 1500, Z. Erml., XXVII, 1942, s. 474.

¹⁶⁷) E. Sieniawski, Biskupstwo warmińskie, jego założenie i rozwój na ziemi pruskiej, Poznań 1878, s. 29.

¹⁶⁸) Urkundenbuch des Bisthums Culm, s. 663, 668.

¹⁶⁹) E. Brachvogel, Des Copernicus Dienst, s. 571.

¹⁷⁰) H. Zins, Ród Ferberów, s. 94.

¹⁷¹) M. Perlbach, op. cit., s. 32 i 121.

¹⁷²) Matricularum Regni Poloniae Summaria, IV, 1, nr 2474.

¹⁷³) WAP, Gd., 300 Bb nr 31b, s. 66.

¹⁷⁴) Album Studiosorum, II, s. 197.

¹⁷⁵) WAP, Gd., 300 Bb nr 31b, s. 66.

¹⁷⁶) ADO, 1a, fol. 24.

¹⁷⁷) H. Freytag, Preussen und das deutsche Nationalhospiz St. Maria dell' Anima in Rom, ZWG, 28, 1898, s. 83 — 84.

¹⁷⁸) Matricularum Regni Poloniae Summaria, IV, 2, nr 12132.

¹⁷⁹) P. Simson, op. cit., II, s. 55.

¹⁸⁰) Tak się m.in. podpisał na liście do rady gdańskiej z 24 VIII 1522, WAP, Gd., 300, 42 nr 290.

¹⁸¹) P. Simson, op. cit., II, s. 55.

¹⁸²) Tamże, II, s. 75.

¹⁸³) A. Tom., XII, s. 134.

Ferbera¹⁸⁴). W 1532 r. studiował na uniwersytecie w Lipsku¹⁸⁵). Od 1535 r. był kanonikiem fromborskim¹⁸⁶). Zmarł 13 kwietnia 1546 r. i został pochowany w katedrze we Fromborku¹⁸⁷).

9) Ferber Maurycy (zm. 1537)¹⁸⁸). Potomek gdańskiego patrycjatu, syn burmistrza gdańskiego, Jana, i brat burmistrza, Eberharda Ferbera. Od 1507 r. kanonik warmiński i lubecki, od 1508 r. „scriptor archivii”, od 1514 r. notariusz Roty Rzymskiej. W 1514 r. otrzymał również kanonię trewirską i parafię św. Piotra i Pawła w Gdańsku. Wszystkie te prebendy były tylko synekurami, gdyż przez szereg lat przebywał on w Rzymie jako pokojowiec Leona X, studiując jednocześnie w Rzymie i Sienie, gdzie uzyskał 3 IX 1515 r. dyplom doktora obojga praw. W latach 1516 — 1523 był kustoszem kapituły fromborskiej. W 1516 r. otrzymał ponadto parafię Mariacką w Gdańsku. Do licznych prebend doszła kanonia dorpacka i in. W latach 1523 — 1537 był biskupem warmińskim. Lojalny senator polski, wróg Zakonu Krzyżackiego i Reformacji, energiczny administrator, przyczynił się do ekonomicznego podniesienia zniszczonej podczas wojny 1520 r. Warmii.

10) Freundt Achacy (zm. 1533). Pochodził z Elbląga. Studiował od 1501 r. w Lipsku, gdzie uzyskał w 1504 r. dyplom magistra¹⁸⁹). W tymże roku udał się na dalsze studia do Krakowa¹⁹⁰). Przez pewien czas był nauczycielem w Elblągu. Od 1511 r. działał jako profesor we Frankfurcie. W 1512 r. uzyskał tam doktorat praw i został rektorem tego uniwersytetu, przejawiając pewne humanistyczne zainteresowania¹⁹¹). W 1517 r. został kanclerzem biskupa Fabiana Luzjańskiego, a w 1521 r. kanonikiem fromborskim¹⁹²). Od 1531 r. był proboszczem u św. Mikołaja w Elblągu¹⁹³). Zmarł w 1533 r.¹⁹⁴).

11) Giese Tiedemann (zm. 1550). Pochodził z gdańskiego patrycjatu. Był synem burmistrza gdańskiego Alberta i Elżbiety Langenbeck, córki rajcy gdańskiego, Tiedemanna Langenbecka i ciotki biskupa Maurycego Ferbera, Nale Ferber¹⁹⁵). Rodzina Giese przybyła do Gdańska z Kliwii w połowie XV w.¹⁹⁶). Od 1492 r. studiował w Lipsku, gdzie uzyskał w 1498 r. magisterium sztuk wyzwolonych¹⁹⁷). W Lipsku zapisał się do nacji polskiej, do której obok Polaków należeli do 1522 r. również Ślązacy, Czesi, Litwini, Rusini

¹⁸⁴) Por. H. Zins, Ród Ferberów, s. 95.

¹⁸⁵) H. Freytag, Die Beziehungen, s. 147.

¹⁸⁶) ADO, A 1, fol. 323.

¹⁸⁷) H. Freytag, op. cit., s. 147.

¹⁸⁸) Zob. H. Zins, Ród Ferberów, s. 17 — 28; H. Zins, Początki Reformacji na Warmii. Odrodzenie i Reformacja w Polsce, II, 1957; H. Zins, Położenie ludności chłopskiej, passim. W pracach tych podano bliższe informacje źródłowe i bibliograficzne.

¹⁸⁹) M. Perlbach, op. cit., s. 179.

¹⁹⁰) Album Studiosorum, II, s. 91.

¹⁹¹) H. Freytag, Die Beziehungen, s. 84.

¹⁹²) Altpreussische Biographie, s. 195.

¹⁹³) Sedes archipresbyterales dioecesis Warmiensis, Scriptorum rerum Warmiensiensium, I, s. 408. Por. ADO, A 1, fol. 271 i 287.

¹⁹⁴) Jedynie F. Hipler, Bibliotheca Warmiensis, s. 78 oraz M. Perlbach, op. cit., s. 179 podają błędnie rok 1519 jako datę śmierci Freundta.

¹⁹⁵) WAP, Gd., 300 Ll nr 28, s. 13.

¹⁹⁶) L. Prowe, op. cit., I, 2, s. 171.

¹⁹⁷) M. Perlbach, op. cit., s. 96.

i studenci pruscy¹⁹⁸). W Lipsku studiował filozofię pod kierunkiem Tomasza Wenera, posiadacza kanonii warmińskiej, po śmierci którego burmistrz Jan Ferber rozpoczął w 1499 r. starania o zapewnienie T. Giesemu tej kanonii¹⁹⁹). Kanonikiem fromborskim został Giese w 1504 r. i odtąd rezydował raczej we Fromborku, z wyjątkiem okresów, kiedy był administratorem kapitulnym w Olsztynie (1500—1515 i 1521 — 1524). W latach 1509, 1516 i 1518/19 był również kancleżem kapituły, w latach 1517 — 1537 generalnym oficjałem biskupstwa. Przez pewien czas posiadał też probostwo gdańskie. Od 1523 — 1538 był Giese kustoszem kapituły fromborskiej, później biskupem chełmińskim (od 1538) i warmińskim (1549 — 1550).

Bliski przyjaciel biskupa Ferbera i Kopernika, jeden z czołowych dyplomatów warmińskich tego okresu, biorący żywy udział w życiu politycznym, sekretarz Zygmunta I i rzecznik propolskiej polityki kapituły fromborskiej (w 1519 r. Zygmunt I podniósł go do stanu szlacheckiego)²⁰⁰), był Giese wybitnym humanistą, korespondentem Erazma z Rotterdamu i Filipa Melanchtona. Autor pism polemicznych, w których przeciwstawiał się, w pojednawczy zresztą sposób, luteranizmowi²⁰¹).

12) H o z j u s z Stanisław (zm. 1579)^{201a}). Po studiach w domu, z którego wyniósł dokładną znajomość języka polskiego, niemieckiego i łaciny, studiował od 1519 r. w Krakowie, gdzie otrzymał w 1521 r. stopień bakałarza. Dzięki poparciu Piotra Tomickiego studiował następnie w Padwie i Bolonii. W 1533 r. wrócił do Polski jako doktor praw (doktorat uzyskał w Bolonii w 1532 r.) i wszedł do kancelarii królewskiej, w której pracował przez szereg lat, również i po uzyskaniu w 1538 r. kanonikatu warmińskiego. Posiadał również kanonię krakowską, sandomierską (dzięki Gamratowi) i szereg innych prebend. W 1549 r. został biskupem chełmińskim, w 1551 r. biskupem warmińskim, w 1561 r. kardynałem. Wybitny dyplomata i pisarz, jeden z głównych filarów kontrreformacji w Polsce.

13) K i j o w s k i Wojciech (zm. ok. 1560). Wojciech Kijowski (albo Kijewski) herbu Ogończyk, pochodził z Kijowic (województwo inowrocławskie)²⁰²). Studiował ok. 1530 r. prawo na uniwersytecie krakowskim²⁰³). Był kanonikiem kujawskim i krakowskim, sekreta-

¹⁹⁸) L. A. Birkenmajer, *Stromata Copernicana. Studia, poszukiwania i materiały biograficzne*, Kraków 1924, s. 149; F. Hipler, *Bibliotheca Warmiensis*, s. 153 przypuszcza, że Giese studiował też w Krakowie i we Włoszech.

¹⁹⁹) ADO, D 88, fol. 33. List burmistrza Jana Ferbera do biskupa Łukasza Waczenrode z 15 I 1499 r. Dowiedziało się „das sich nu zcur zceit ein etliche Thumerey vnde prelature bey der heylgen kirche zcu Ermlandt erledige durch abescheit des achtbaren vnd wirdigen hochgelarten herrn doctorie Thome Werner kurtzlich yn got vorstorben...”. Proteguje na tę kanonię Tiedemanna Giese „meyner zeligenn Swester tochter soen eyn erlich gelidt der vniuersitet zcu leiptzckik...”.

²⁰⁰) Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna, nr 34, s. 10.

²⁰¹) Por. A. Bludau, op. cit., s. 351. Por. A. Rogalski, *Kościół katolicki na Warmii i Mazurach*, Warszawa 1956, s. 142.

^{201a}) Z uwagi na bogactwo literatury o Hozjuszu nie cytujemy żadnych pozycji bibliograficznych.

²⁰²) A. Tom., XV, s. 185.

²⁰³) H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 197.

rzem podkanclerzego Tomickiego²⁰⁴), dziekanem sandeckim. W 1530 r. wszedł do kapituły fromborskiej²⁰⁵). Z listu Kijowskiego do Dan-tyszka z 10 IV 1533 r. wynika, że Kijowski nie znał języka niemiec-kiego i chciał się go uczyć „nie dla kariery, lecz by doskonalić się w rzeczach ludzkich”²⁰⁶).

14) K o n o p a c k i Jan (zm. 1535). Wywodził się po kądzieli z rodu Waczenrode i był spokrewniony z Mikołajem Kopernikiem²⁰⁷). Był synem wojewody pomorskiego, Jerzego Konopackiego, bratan-kiem biskupa chełmińskiego, Jana Konopackiego, bratem kanonika fromborskiego, Rafała Konopackiego, dworzaninem Piotra Tomic-kiego²⁰⁸). W 1522 r. studiował w Lipsku²⁰⁹). Do kapituły warmińskiej wszedł w 1533 r.²¹⁰) po śmierci Achacego Freundta.

15) K o n o p a c k i Rafał. Pochodził po kądzieli z rodu Waczen-rode i był spokrewniony z Mikołajem Kopernikiem²¹¹). Był synem wojewody pomorskiego Jerzego Konopackiego, bratankiem biskupa chełmińskiego, Jana Konopackiego, dworzaninem Piotra Tomic-kiego²¹²). Przy poparciu Mikołaja Kopernika uzyskał w 1539 r. opróż-nioną na skutek śmierci Feliksa Reicha kanonię warmińską²¹³). W stanie duchownym nie wytrzymał długo, został później kasztelanem elbląskim²¹⁴).

16) K o p e r n i k Mikołaj (zm. 1543)²¹⁵). Urodził się 19 II 1473 r. w Toruniu. W latach 1491—1495 studiował na uniwersytecie w Krako-wie. W 1495 r. otrzymał za sprawą swego wuja, biskupa warmińskiego Łukasza Waczenrode, kanonię fromborską (jej zrealizowanie nastą-piło po przełamaniu trudności w Kurii Rzymskiej w 1497 r.). W la-tach 1496 — 1503 studiował we Włoszech (Bologna, Padwa, Ferrara) prawo i medycynę. Doktorat prawa kanonicznego uzyskał 31 V 1503 r. Od 1503 r. przebywał już niemal stale na Warmii oddając się, obok pracy naukowej, licznym zajęciom z ramienia kapituły from-borskiej. Pełnił urząd kanclerza (1511 — 1513, 1520, 1524, 1525, 1529), jako *magister pistoriae* (1513 i 1530) zarządzał zakładami gospodar-czymi kapituły. W latach 1516 — 1519 i w 1521 był administratorem kapitulnym w Olsztynie, od 1511 do 1535 sprawował obowiązki wizytatora dóbr kapitulnych, w 1521/2 r., tuż po wojnie z Zakonem, jako komisarz Warmii, porządkował zniszczoną przez wojnę admini-strację w okręgu fromborskim. W 1541 r. jako *magister fabricae*

²⁰⁴) A. Tom., XV, s. 185. Por. L. Łętowski, op. cit., III, s. 128. Miał kanonię św. Jerzego na Wawelu z prebendą na wsiach Bronowice i Rzyska.

²⁰⁵) A. Tom., XI, s. 271 — 272, XII, s. 55 — 56, 152, 175. Tomicki popierając Kijowskiego na kanonię warmińską pisał do biskupa Ferbera 15 IX 1529, że Kijowski jest szlachcicem urodzonym w Prusach, tamże, XI, s. 271 — 272. Por. ADO, A 1, fol. 293.

²⁰⁶) A. Tom., XV, s. 271.

²⁰⁷) L. A. Birkenmajer, Mikołaj Kopernik jako uczony, twórca i obywatel, Kraków 1923, s. 117.

²⁰⁸) A. Tom., XV, s. 251.

²⁰⁹) M. Perlbach, op. cit., s. 103.

²¹⁰) A. Tom., XV, s. 251, 542 — 543.

²¹¹) L. A. Birkenmajer, Nicolaus Copernicus, s. 12.

²¹²) A. Tom., XV, s. 614.

²¹³) I. Polkowski, op. cit., s. 217.

²¹⁴) A. Tom., XV, s. 614. 3 VI 1547 r. Paweł III nadał opróżnioną przez Kijow-skiego kanonię warmińską Janow* Lubodzieskiemu. Por. Urkundenbuch des Bisthums Culm, s. 825.

²¹⁵) Z uwagi na ogromne bogactwo literatury kopernikańskiej nie cytujemy żadnych pozycji.

zarządzał rozbudową budynków katedralnych. Po śmierci biskupa Fabiana Luzjańskiego został wybrany na stanowisko administratora diecezji (lipiec — październik 1523 r.). Była to najwyższa godność, jaką Kopernik uzyskał na Warmii. Biskupstwa nie otrzymał, chociaż w 1537 r. został przez króla polskiego wysunięty jako jeden z czterech kandydatów na stolicę warmińską po śmierci biskupa Maurycego Ferbera.

Genialny astronom, wszechstronny uczony, autor traktatów ekonomicznych, kartograf, lekarz, inżynier i pisarz humanistyczny, wróg Zakonu Krzyżackiego, był jednym z najruchliwszych kanoników fromborskich tego okresu i dobrze zasłużył się Warmii w trudnym okresie jej dziejów, zwłaszcza na polu gospodarczym.

17) **Luzjański Fabian** (zm. 1523). Fabian Tettinger Mercklingerode Luzjański pochodził po kądzieli z polskiej rodziny Kościeleckich²¹⁶). Przodkowie jego ojca przywędrowali w pierwszej połowie XIV w. z Harzu do Prus i osiedlili się koło Reszla w nabytych wówczas dobrach Lossainen²¹⁷). Wiernie służyli oni Kazimierzowi Jagiellończykowi podczas wojny 13-letniej. Ojciec Fabiana, Mikołaj Tettinger, narażając się na niebezpieczeństwo własne i swej rodziny, bronił dzielnie z rozkazu króla zamku w Reszlu. Fabian dostał się wówczas w ręce Krzyżaków, którzy groźbą zamordowania syna chcieli skutecznie skłonić ojca do poddania Reszla²¹⁸).

Fabian studiował od 1486 r. w Kolonii²¹⁹), a następnie wraz z Mikołajem Kopernikiem w Bolonii, gdzie w 1490 r. został immatrykulowany. W tym samym czasie uzyskał stopień magistra. Doktorem dekretów został w 1500 r.²²⁰). Do kapituły warmińskiej wszedł w 1490 r.²²¹). W latach 1512 — 1523 był biskupem warmińskim²²²).

18) **Niederhoff Leonard** (zm. 1545). Pochodził z gdańskiego patrycjatu. Jego dziadek przybył w 1416 r. z Westfalii do Gdańska i w 1447 r. został burmistrzem. Brał czynny udział w walce Związku Pruskiego, za co otrzymał od króla szereg wsi²²³). Ojciec Leonarda był kupcem gdańskim.

Leonard Niederhoff studiował od 1505 r. w Krakowie²²⁴), a następnie w Lipsku, gdzie w rok później otrzymał bakalaureat prawa²²⁵). W 1511 r. został proboszczem u św. Bartłomieja w Gdańsku²²⁶). W 1520 r. lub nieco wcześniej został kanonikiem warmińskim,

²¹⁶) Donosząc o wyborze Fabiana na biskupa warmińskiego pisała kapituła fromborska do rady gdańskiej 6 IV 1512 r., że Fabian „vom Vater tewtsch. von der Mutter ein Polen aus dem gesiechte der Coszeletzken”. Por. F. Hipler, *Die Grabstätten der ermländischen Bischöfe*, Braunsberg 1878, s. 32.

²¹⁷) A. Eichhorn, *Geschichte*, s. 183. Informacje o ich herbie podaje K. Niesiecki, *Herbarz polski*, VI, Lipsk 1839, s. 176 — 177.

²¹⁸) A. Eichhorn, *Geschichte*, s. 183 nn.

²¹⁹) J. Kolberg, s. 212.

²²⁰) J. Wasiutyński, *Kopernik. Twórca nowego nieba*, Warszawa 1938, s. 92.

²²¹) H. Schmauch, *Die kirchenpolitischen*, s. 280 — 281.

²²²) Por. H. Zins, *Początki Reformacji na Warmii*, s. 60, 71 n.

²²³) *Altpreussische Biographie*, s. 468. Por. *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych opracowany pod redakcją Karola Górskiego*, Poznań 1949, s. 260.

²²⁴) *Album Studiosorum*, II, s. 94.

²²⁵) M. Perlbach, *op. cit.*, s. 67 i 242.

²²⁶) P. Simson, *op. cit.*, I, s. 379, II, s. 105.

a następnie dorpackim i chełmińskim ²²⁷). W 1525 r. w czasie tumul-
tów religijnych w Dorpacie dom jego zdemolowali luteranie ²²⁸).
W 1532 r. został Niederhoff dziekanem warmińskim i zrezygnował
ze swej kanonii chełmińskiej ²²⁹). W testamencie zapisał 300 grzywien
na szkołę chełmińską ²³⁰). W 1533 r. starał się o kanonię warszaw-
ską ²³¹). Popierał Pawła Płotowskiego w jego staraniach o biskupstwo
warmińskie. Był przyjacielem Kopernika i jednym z wykonawców
ostatniej woli naszego astronoma ²³²). Zmarł 6 XII 1545 r. ²³³).

19) P ł o t o w s k i Paweł (zm. 1547). Płotowski herbu Lubicz
z Plutowa (ziemia chełmińska), sekretarz kanclerza Krzysztofa Szy-
dłowieckiego ²³⁴) i Zygmunta I ²³⁵), był od 1519 r. lub od 1523 r. do
1547 r. prepozytem kapituły warmińskiej ²³⁶). Do 1533 r. rzadko gościł
we Fromborku i przebywał raczej na dworze polskim. Dopiero w cią-
gu ostatnich 10 lat swego życia rezydował na Warmii. Utrudniał Ja-
nowi Dantyszкови osiągnięcie koadiutorii warmińskiej, myśląc o bi-
skupstwie warmińskim dla siebie. Również bezskutecznie zabiegał
o biskupstwo chełmińskie. Brał udział w opracowaniu i przedstawi-
eniu królowi w 1537 r. w Krakowie *gravaminów* szlachty pruskiej
protestującej przeciwko przewadze mieszczan gdańskich w kapitule
fromborskiej ²³⁷). Był pierwszym polskim prepozytem w kapitule
warmińskiej ²³⁸).

20) R e i c h Feliks (zm. 1539). Pochodził z Torunia ²³⁹). W 1512 r.
był klerykiem pomezzańskim ²⁴⁰), od tegoż roku notariuszem, a od
1518 r. do 1525 r. prepozytem kolegiaty w Dobrym Mieście ²⁴¹). Od
1526 r. lub nieco później był kanonikiem fromborskim, w latach
1529 — 1532 administratorem kapitulnym w Olsztynie ²⁴²), w 1538 —

²²⁷) H. Freytag, *Die Beziehungen*, s. 85. Podobnie podaje A. Mańkowski, *op. cit.*, s. 134. Natomiast W. Pocięcha w *A. Tom.*, XV, s. 102 informuje, że kanonikiem warmińskim został w 1515 r., a dorpackim w 1519. Według A. Eichhorna, *Die Prälaten*, s. 359, kanonię warmińską posiadał od 1500 r.

²²⁸) *A. Tom.*, XV, s. 102.

²²⁹) A. Mańkowski, *op. cit.*, s. 134.

²³⁰) A. Eichhorn, *Der ermländische Bischof und Cardinal Stanislaus Hosius*, II, Mainz 1854, s. 183.

²³¹) *A. Tom.*, XV, s. 520.

²³²) J. Wasutyński, *op. cit.*, s. 485.

²³³) A. Eichhorn, *Die Prälaten*, s. 359.

²³⁴) J. Kieszkowski, *op. cit.*, I, s. 273, II, s. 593 — 594. W 1529 r. trzymał Płotowski do chrztu — w zastępstwie Szydłowieckiego — syna Albrechta Hohenzollerna, por. *A. Tom.*, XI, s. 318, XII, s. 54.

²³⁵) *A. Tom.*, XV, s. 723. List Bony do Dantyszka z 31 X 1533 r.

²³⁶) A. Eichhorn, *Die Prälaten*, s. 319 — 320.

²³⁷) G. Lengnich, *op. cit.*, I, s. 174 n.

²³⁸) Przez jakieś nieporozumienie nazywa go Fr. Mamuszka, *Frombork, gród Kopernika*. Warszawa 1954, s. 12, dziejopisem Warmii. Zapewne źródłem tej opinii jest M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, VIII, Kraków 1851, s. 62, który pisze: „Do objaśnienia historii Prus pod panowaniem Zygmunatów, oprócz wymienionych już wyżej... jeszcze następujące pisma posłużyć mogą: Płotowskiego (sic — H. Z.) Pawła dziekana warmińskiego (sic — H. Z.) poselstwa, od Zygmunta I na sejmiki pruskie w latach 1540 i 1541 odbyte”. Wiszniewski powołał się na Lengnicha, u którego jednak znajdują się jedynie wzmianki (*op. cit.*, I, s. 207 i 225), że Płotowski był wielokrotnie wysłannikiem króla na zjazdy stanów pruskich, a w 1541 r. miał na zjeździe w Malborku przedstawić pewne kwestie. Oczywiście nie wynika z tego, że Płotowski był dziejopisem.

²³⁹) *Spicilegium Copernicanum*, s. 195.

²⁴⁰) H. Schmauch, *Die kirchenpolitischen*, s. 294.

²⁴¹) *Das Anniversarienbuch des Kollegiatstiftes in Guttstadt vom Jahre 1611*, wyd. K. Woelky, *Scriptores rerum Warmiensium*, I, Braunsberg 1866, s. 258.

²⁴²) L. Prowe, *op. cit.*, I, 2, s. 78.

1539 wikariuszem generalnym²⁴³). W 1538 r. został kustoszem kapituły²⁴⁴). Wraz z Mikołajem Kopernikiem był egzekutorem testamentu biskupa Ferbera²⁴⁵).

21) Sanderi Michał (zm. ok. 1529)²⁴⁶). Urodził się w Reszlu, studiował w Padwie, gdzie w 1513 r. uzyskał doktorat obojga praw. W 1506 r. jako kleryk warmiński i notariusz cesarski jeździł do Rzymu. Przez dłuższy czas przebywał na dworze papieskim m. in. jako notariusz kancelarii Leona X. W 1511 r. rozpoczął starania o archidiaconat i dziekanat kapituły wrocławskiej, który uzyskał na zasadzie prowizji papieskiej w 1513 r. Jako dziekan nigdy nie pokazał się w kapitule we Wrocławiu. Sanderi był bardzo czynny jako dyplomata, najpierw w służbie kardynała Schinnera, a później kardynała Tomasza Wolsey. W 1521 r. przebywał na dworze cesarskim w Wromacji, gdzie bronił interesów biskupa wrocławskiego. W 1525 r. był domownikiem kardynała Campeggio. Obok wymienionych prebend posiadał m. in. kanonię w Strassburgu.

22) Sculteti Aleksander (zm. 1564). Pochodził z Tczewa lub Gdańska i początkowo związany był z diecezją wrocławską⁴²⁷). W młodym już wieku znalazł się w Rzymie i pracował w Kurii. W 1519 r. otrzymał kanonikat warmiński. Nieco później dostał też prebostwo w Melzaku (Pieniężno). W 1521 — 1524 przebywał w Inflantach. Wspólnie z Kopernikiem opracował mapę Inflant²⁴⁸). Posiadał doktorat (nie udało się nam ustalić, gdzie go otrzymał). Uzyskawszy jako *officialis curiae Romanae* niezależność od jurysdykcji swego ordynariusza, szykanował swych kolegów z kapituły fromborskiej procesami o beneficja. Kilkakrotnie utrudniał Dantyszkowi uzyskanie kanonii warmińskiej²⁴⁹), a później nawet chciał go jej pozbawić, w związku z czym Dantyszek odwoływał się wielokrotnie do Zygmunta I i Bony²⁵⁰). Podobnie utrudniał Hozjuszowi starania o kanonikat warmiński²⁵¹). Oskarżony w 1540 r. przez Dantyszka o herezję (Sculteti skłaniał się do zwinglianizmu) został z Polski proskrybowany i schronił się do Rzymu pod opiekę swego protektora, kardynała Farnese. Początkowo niewinny, został następnie po przesłaniu z Polski dowodów herezji (np. udowodniono mu, że rozczytywał się w pismach Bullingera) wtrącony do zamku św. Anioła, gdzie przesiedział kilka lat (1541 — 1544). Po odprzysiężeniu herezji został chwilowo niewinny i postarał się z kolei o ekskomunikę na

²⁴³) F. Hipler, *Bibliotheca Warmiensis*, s. 296.

²⁴⁴) *Das Anniversarienbuch.. vom Jahre 1611*, s. 258.

²⁴⁵) H. Zins, *Nieznaný testament*, s. 232.

²⁴⁶) Wszystkie podane wyżej informacje o tym kanoniku oparte są na G. Zimmermann, *op. cit.*, s. 476 n. W źródłach warmińskich i pracach historyków warmińskich zupełnie o Michale Sanderi głucho i jedynie H. Schmauch, *Die Wiederbesiedlung des Ermland im 16 Jahrhundert*, Z. Erml., XXIII, 1929, s. 590, podaje, że zmarł on w 1532 r. Nie mamy pewności czy nie chodzi wobec tego o dwie różne osoby i czy nie występuje tu jedynie zbieżność nazwisk i imion.

²⁴⁷) W. Haberling, *Alexander von Suchten, ein Danziger Arzt und Dichter des XVI Jahrhundert*, ZWG, 69, 1929, s. 182. Według H. Freytaga, *Preussen und das deutsche Nationalhospiz St. Maria dell' Anima in Rom*, ZWG, 42, 1900 s. 85, Aleksander Sculteti pochodził z Gdańska.

²⁴⁸) ADO, A 1, fol. 165.

²⁴⁹) A. Tom., XIV, s. 818 — 819, 823.

²⁵⁰) Tamże, XV, s. 20, 118, 128 — 129.

²⁵¹) A. Eichhorn, *Der ermländische Bischof...*, I, s. 55 n.

wszystkich członków kapituły fromborskiej. Rychło dostał się jednak w ręce inkwizycji, z której nie mógł go uwolnić Stanisław Hozjusz²⁵²). Do końca życia był w Rzymie w konflikcie z inkwizycją. Obok prac kartograficznych napisał genealogię królów polskich i Albrechta Hohenzollerna oraz chronologię świata²⁵³).

23) Sculteti Bernard (zm. 1518). Pochodził z Łęborka²⁵⁴) i uważał się za Kaszubę²⁵⁵). Od około 1475 r. przebywał w Rzymie i był nestorem tamtejszej polskiej kolonii. W Rzymie otrzymał doktorat dekretów. W ciągu 40-letniego pobytu nad Tybrem uzyskał Sculteti wiele wysokich godności kościelnych (notariusz Roty, pokojowiec papieski, akolita, protonotariusz i skryptor apostołski²⁵⁶). W 1495 r. otrzymał od papieża parafię Mariacką w Gdańsku, a w 1499 r. został dziekanem kapituły fromborskiej²⁵⁷). W 1499 r. studiował na uniwersytecie krakowskim²⁵⁸). Na Warmii prawie nie przebywał. Pozostawał w zażyłych stosunkach z Mikołajem Kopernikiem (m.in. towarzyszył mu w 1501 r. w podróży do Włoch)²⁵⁹). W 1514 r. zrezygnował z parafii Mariackiej w Gdańsku na rzecz Maurycego Ferbera.

24) Sculteti Jan (zm. 1526). Pochodził z Królewca. Od 1470 r. studiował w Kolonii²⁶⁰), a następnie w Heidelbergu, gdzie przebywał szereg lat najpierw jako student, a następnie profesor, dziekan i rektor tej uczelni (1474 — 1499), zdradzając obok zamiłowań naukowych zainteresowania humanistyczne²⁶¹). Ok. 1491 r. został kanonikiem warmińskim, protegowany przez cesarza Maksymiliana I²⁶²). W latach 1498 — 1499 był kantorem fromborskim. Bliski współpracownik biskupa Łukasza Waczenrode, brał z jego ramienia częsty udział w różnych misjach dyplomatycznych. Od 1502 r. aż do swej śmierci był Sculteti archidiaconem warmińskim²⁶³). W czasie wojny 1520 r. rozwinął ożywioną działalność i blisko współpracował z Mikołajem Kopernikiem. W 1510 r. ufundował we Fromborku dwie wikarie (św. Hieronima i św. Jerzego)²⁶⁴).

25) Snellenberg Henryk (zm. 1539). Pochodził z Torunia. Był spokrewniony z rajcą toruńskim Henrykiem Snellenberg, który wielokrotnie reprezentował swoje miasto na zjazdach stanów Prus Królewskich²⁶⁵). W 1499 r. wszedł do kapituły fromborskiej po śmierci Kaspra Felkenera, ale objął swą kanonię dopiero w 1501 r.

²⁵²) H. Barycz, Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440 — 1600), Kraków 1938, s. 99.

²⁵³) W. Haberling, op. cit., s. 183.

²⁵⁴) Na wydanej w Rzymie w 1470 r. książce z żywotami Swetoniusza znalazł L. A. Birkenmajer, *Stromata Copernicana, Studia, poszukiwania i materiały biograficzne*, Kraków 1924, s. 321, podpis: „Bernardi Sculteti de Luwenborch Pruteni 1475 Rome”.

²⁵⁵) Na jednej z książek podpisał się: „Liber Bernardi Sculteti Cassubii 1488”. Por. J. Wasiutyński, op. cit., s. 571.

²⁵⁶) H. Barycz, Polacy na studiach w Rzymie, s. 69.

²⁵⁷) H. Freytag, *Preussen und das deutsche Nationalhospiz*, s. 78 — 79.

²⁵⁸) M. Perlbach, op. cit., s. 63.

²⁵⁹) L. A. Birkenmajer, *Stromata Copernicana*, s. 225.

²⁶⁰) M. Perlbach, op. cit., s. 34 i 37.

²⁶¹) F. Hipler, *Bibliotheca Warmiensis*, s. 110.

²⁶²) L. Prowe, op. cit., I, 2, s. 120.

²⁶³) A. Eichhorn, *Die Prälaten*, s. 595.

²⁶⁴) E. Brachvogel, *Die Neuausstattung*, s. 57.

²⁶⁵) Por. Akta Stanów Prus Królewskich, I, s. 6, 220, 253, 410, 439, 488, 531, II, s. 6, 64, 164, 205, 275, 309, 446, 450, 451.

Studiował w Krakowie (1491), w Kolonii (1498), w Ingolstadt (1500) oraz we Frankfurcie (1507)²⁶⁶). Od 1507 r. rezydował stale we Fromborku z wyjątkiem lat 1520 — 1523, kiedy przebywał z Mikołajem Kopernikiem w Olsztynie²⁶⁷).

26) **Snopek** Paweł (zm. 1554). Pochodził z Jezioran. Od 1514 r. był urzędnikiem biskupa Luzjańskiego (szafarzem i ekonomem), od 1524 r. kanonikiem kolegiaty dobromiejskiej, a od 1529 r. jej prepozytem. Znany był Snopek jako protektor i mecenas humanistów (prawdopodobnie sam też pisał). Szczególnie blisko był związany z późniejszym kustoszem warmińskim i wybitnym humanistą, Eustachym Knobelsdorffem. Utrzymywał też bliskie związki z holenderskim humanistą i różnowiercą, nauczycielem elbląskim, Wilhelmem Gnapheussem. Swą bogatą bibliotekę zapisał kolegiacie²⁶⁸). W 1536 r. objął po śmierci Jana Konopackiego kanonię fromborską, którą utracił w 1537 r. na rzecz znanego nam już intryganta Aleksandra Sculteti. W rezultacie, opróżnioną przez Snopka kanonię otrzymał w 1538 r. siostrzeniec Scultetiego, Aleksander Suchten²⁶⁹).

27) **Solfa** Jan Benedykt (zm. 1564). Pochodził z Łużyc. Od 1505 r. studiował w Krakowie²⁷⁰), gdzie w 1507 r. został bakałarzem, a w 1512 r. magistrem. W latach 1512 — 1513 wykładał w Krakowie, m. in. Arystotelesa i kosmografię²⁷¹). Następnie odbył podróż do Włoch, gdzie studiował medycynę (Padwa, Bolonia, Rzym, Neapol, Wenecja). W 1516 r. uzyskał doktorat medycyny w Bolonii²⁷²). Lekarz obu ostatnich Jagiellonów, przyjaciel Pawła Tomickiego i Dantyszka, protegowany Samuela Maciejowskiego i Jana Tarnowskiego, blisko związany z Kopernikiem i biskupem Ferberem, był posiadaczem bardzo licznych prebend i beneficjów (m. in. miał kanonie: wileńską, krakowską, warszawską, sandomierską, głogowską, wrocławską). W 1530 r. został kanonikiem warmińskim²⁷³). Stale przebywał na dworze polskim, a na Warmii nie rezydował zupełnie, nie licząc sporadycznych wizyt (np. leczył wraz z Kopernikiem chorego biskupa Ferbera)²⁷⁴). W latach 1547 — 1564 był prepozytem warmińskim²⁷⁵). Pozostawił po sobie szereg pism z zakresu medycyny, historii, wymowy oraz wiersze.

28) **Stockfisch** Baltazar (zm. ok. 1521). Pochodził z Gdańska. Od 1482 r. był dziekanem kolegiaty w Dobrym Mieście, a od 1489 jej prepozytem²⁷⁶). Jednocześnie zajmował stanowiska notariusza, ekonomy i oficjała biskupiego. Ok. 1490 r. został kanonikiem fromborskim²⁷⁷). W latach 1492 — 1502 i 1509 występuje jako admi-

²⁶⁶) M. Perlbach, op. cit., s. 161.

²⁶⁷) Spicilegium Copernicanum, s. 171.

²⁶⁸) A. Birch-Hirschfeld, op. cit., s. 365.

²⁶⁹) Das Anniversarienbuch... vom Jahre 1611, s. 258. Zob. F. Buchholz, Die Lehr- und Wanderjahre des ermländischen Domkustos Eustachius von Knobelsdorff, Braunsberg 1925, s. 186.

²⁷⁰) Album Studiosorum, II, s. 96 oraz Liber diligentiarum, I, s. 496.

²⁷¹) Liber diligentiarum, I, s. 107.

²⁷²) H. Barycz, Polacy na studiach w Rzymie, s. 90.

²⁷³) A. Eichhorn, Die Prälaten, s. 322.

²⁷⁴) Por. H. Zins, Nieznany testament, s. 230.

²⁷⁵) E. Sieniawski, op. cit., I, s. 24.

²⁷⁶) Das Anniversarienbuch... vom Jahre 1521, s. 242 n.

²⁷⁷) E. Brachvogel, Die Neuausstattung, s. 51.

ministrator kapitulny w Olsztynie²⁷⁸). Był również w latach 1486 — 1520 wikariuszem generalnym²⁷⁹). W 1519 r. ufundował wikarię św. Jerzego we Fromborku²⁸⁰).

29) *Suchten* Aleksander (zm. ok. 1570). Pochodził z patrycjatu gdańskiego. Ojciec jego był ławnikiem, a dziad burmistrzem gdańskim. W latach 1535 — 1538 był prawdopodobnie uczniem znanego gimnazjum elbląskiego. Studiował we Włoszech²⁸¹), doktorat medycyny uzyskał w Padwie. Był humanistą, pisał łacińskie wiersze oraz dzieła z zakresu medycyny i chemii²⁸²). Dzięki intrygom swego wuja, kanonika Aleksandra Sculteti, otrzymał Suchten w 1538 r. kanonię warmińską po Pawle Snopku. Perypetie jego wuja, oskarżonego o herezję, wpłynęły ujemnie na dalszą karierę Suchtena. Został pozbawiony kanonikatu warmińskiego pod zarzutem herezji. Później Suchten schronił się pod opiekę księcia pruskiego i działał w Królewcu jako lekarz, poeta i stypendysta uniwersytetu królewieckiego²⁸³).

30) *Suchten* Krzysztof (zm. 1519). Potomek patrycjatu gdańskiego. Rodzina jego przybyła ok. 1400 r. do Gdańska z Nadrenii. Dziadek jego był rajcą, a ojciec burmistrzem gdańskim. Był Suchten stryjem kanonika Aleksandra Suchtena²⁸⁴). Studiował w 1501 — 1504 w Lipsku²⁸⁵), a w 1507 r. w Krakowie²⁸⁶). Od 1509 r. posiadał probostwo św. Jana w Gdańsku²⁸⁷), a następnie wśród licznych prebend otrzymał parafię w diecezji wrocławskiej²⁸⁸), parafię we Wrocławiu (w 1513 r.)²⁸⁹), kanonię w kapitule wrocławskiej (od 1514 r.)²⁹⁰), kanonię rewalską (od 1513 r.)²⁹¹). 2 XII 1513 r. został prepozytem kapituły fromborskiej²⁹²). Przez szereg lat przebywał w Rzymie, a we Fromborku zjawiał się dopiero w 1516 r., już mocno schorowany i nie wykazujący przez ostatnie 3 lata swego życia żadnej żywszej działalności²⁹³). Przez krótki czas był administratorem kapituły w Olsztynie (1516 r.). W czasie pobytu w Rzymie zetknął się z kręgiem humanistycznym i sam próbował pisać wiersze, np. o zwycięstwie pod Orszą. Był panegirystą Zygmunta I. Jeszcze wcześniej, w latach 1504 — 1506, wykładał w Lipsku w duchu humanistycznym

²⁷⁸) H. Schmauch, Nicolaus Copernicus und die Wiederbesiedlungsversuche, s. 474. Z materiałów szwedzkich wydobytych przez L. A. Birkenmajera, *Stromata Copernicana*, s. 282, wynikałoby, że Stockfisch był również administratorem w latach 1503 — 1508.

²⁷⁹) F. Hipler, *Bibliotheca Warmiensis*, s. 290.

²⁸⁰) E. Brachvogel, *Die Neuausstattung*, s. 57.

²⁸¹) W. Hubicki, Doktor Aleksander Zuchta, zapomniany polski chemik, lekarz i poeta XVI wieku, *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*, I, Warszawa 1953, s. 104.

²⁸²) P. Simson, *op. cit.*, II, s. 182.

²⁸³) W. Hubicki, *op. cit.*, s. 106.

²⁸⁴) W. Haberling, *op. cit.*, s. 181.

²⁸⁵) M. Perlbach, *op. cit.*, s. 98.

²⁸⁶) *Album Studiosorum*, II, s. 107.

²⁸⁷) P. Simson, *op. cit.*, I, s. 378 — 379.

²⁸⁸) Theiner, *Vet. Mon. Pol.*, II, s. 349.

²⁸⁹) G. Zimmermann, *op. cit.*, s. 530.

²⁹⁰) Tamże.

²⁹¹) H. Freytag, *Breussen und das deutsche Nationalhospiz*, s. 83.

²⁹²) Theiner, *op. cit.*, II, s. 348.

²⁹³) A. Eichhorn, *Die Prälaten*, s. 319.

i ogłaszał tam łacińskie epigramaty. Jego twórczość poetycką pochwalili Ulrich von Hutten²⁹⁴).

31) *T r e n c k* Achacy (zm. 1551). Achacy von der Trenck pochodził ze szlachty sambijskiej²⁹⁵). W 1523 r. był już kanonikiem fromborskim i brał udział w elekcji Ferbera na biskupa²⁹⁶). W 1532 r. został administratorem kapitulnym w Olsztynie. Jako przyjaciel Dantyszka popierał jego starania o koadiutorię. W 1537 r. był jednym z kandydatów na biskupa warmińskiego. W latach 1545 — 1551 był dziekanem kapituły we Fromborku²⁹⁷).

32) *Z i m m e r m a n n* Jan (zm. 1564)²⁹⁸). Był synem burmistrza gdańskiego Macieja i siostry biskupa Maurycego Ferbera, Doroty Ferber²⁹⁹). Od 1521 r. kanonik fromborski, od 1527 r. kantor, a w latach 1539 — 1552 kustosz kapituły warmińskiej³⁰⁰). W latach 1525 — 1529 oraz w 1545 był administratorem kapitulnym w Olsztynie³⁰¹). Po śmierci biskupa Ferbera Zygmunt I wyznaczył go jako jednego z 4 kandydatów na nowego biskupa³⁰²).

²⁹⁴) P. Simson, op. cit., I, s. 307.

²⁹⁵) H. Schmauch, Die kirchenpolitischen, s. 314.

²⁹⁶) W *Spicilegium Copernicanum*, s. 196 błędnie podano, że został kanonikiem dopiero ok. 1525 r. Ten sam błąd powtarza J. Wasiutyński, op. cit., s. 588.

²⁹⁷) A. Eichhorn, Die Prälaten, s. 360.

²⁹⁸) Pisownia jego nazwiska jest różna: Tymmermann (ADO, A 1, fol. 7, 142, 287, 317, 448), Czymmermann (ADO, D 8, fol. 69) lub Zimmermann.

²⁹⁹) Por. H. Zins, Ród Ferberów, s. 12.

³⁰⁰) L. Prowe, op. cit., I, 2, s. 552.

³⁰¹) Tamże, I, 2, s. 78.

³⁰²) J. Wasiutyński, op. cit., s. 401.

WYKAZ SKRÓTÓW

ADO	Archiwum Diecezjalne w Olsztynie
A. Tom.	Acta Tomiciana
B. Cz.	Biblioteka Czartoryskich w Krakowie
WAP, Gd.	Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku
Z. Erml.	Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands
ZWG	Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins